Татар.
Ч-296

رضاء الدين بن فخر الدين .

احمد بای

۱۸۳۷ — ۱۹۰۶

ایکنجی طبعی

آدیگی خیر ایله آشدرمغه ایله همت
عالمه کلدیککه بر طاشی ترك ایتمه دلیل
طاشی ده نقشی ده محو ایدر اما ایام
ابدی دائر اولور السنه ده ذکر جمیل .
« نابی » .

962/N 77
34

اورنبورغده « وقت » مطبعه سی
ТИПОГРАФІЯ ГАЗ. „ВАКТЪ". ОРЕНБУРГЪ.
1911.

Татар
Ч-296

رضاء الدين بن فخر الدين .

احمد بای

ولادتی ۱۸۳۷ ده. وفاتی ۱۹۰۶ ده.

ایکنچی طبعی .

روسیه مسلمانلری فائده‌سی ایچون یارم میلیون صوم مقدارنده وقف قالدرمش مشهور سوداگر احمدبای حقنده یازلمش بر اثردر.

آدیگی خیر ایله آگدرمغه ایله همت
عالمه کلدیککه بر طاشی ترک ایتمه دلیل
طاشی ده نقشی ده محو ایدر اما ایام
ابدی دائر اولور السنه‌ده ذکر جمیل .
« نابی » .

Инв. № 9280.

Из фондов Российской национальной библиотеки

« وقت » مطبعه‌سی اورنبورغده .
ТИПОГРАФІЯ ГАЗ. „ВАКТЪ". ОРЕНБУРГЪ.
1911 .

احمد بای ترجمهٔ حالینی اوز وقتی ایله «آثار» ده یازمش همده سوزلرینه اعتمادم کامل اولدیغی جهتله فاضل محترم داملا عالمجان حضرت طرفندن «الدین والادب» مجله‌سینه درج اولنمش معلوماتدن کوب استفاده ایتمشیدم. فقط اوشبو ترجمه، «آثار» نڭ ۳ نچی جلدندن اولدیغندن و بونی طبع ایتدررگه امیدم آز قالدیغندن، بو مرتبه‌ده احمد بای ترجمه‌سینی آیروب آلوب رساله روشنده باصدرمقنی مناسب کوردم.

رضاء الدین بن فخر الدین

Из фондов Российской национальной библиотеки

مرحوم احمد بای .

« وقت » مطبعه‌سی اورنبورغده .

Из фондов Ро… библиотеки

سوز باشی .

اسلام دنیاسنده ، مشهور آدملر حقنده یازلمش اثرلر پك کوبدر . مطبوعاتنك ترقی قیلووی سببندن الوغ جلدلی کتابلر اوچوز حقلر ایله صاتولنورغه و مشهور آدملر حقنده یازلمش اثرلرده کورلورگه باشلادی . اوشبو خصوصده ترتیب قیلنمش کتابلرنك بری و الك معتبری « وفیات الاعیان » اولسه کرك .

« وفیات الاعیان » ، هجری ایله ٦٨١ (میلادی ایله ١٢٨١) ده وفات اولان قاضی ابن خلکان اثری اولوب ٦٧٢ (١٢٧٤) نچی یلده تمام اولمش و ٩٤٨ صحیفه‌دن عبارت اوشبو کتابده ٨٤٦ عدد کیمسه‌نك ترجمه‌سی سویلنمشدر .

مذکور کتابینك دیباجه‌سنده ابن خلکان : « بونده ، خلیفه‌لرنی یازمادم ، زیرا آنلر طوغروسنده اوزون کتابلر کوبدر . بن ایسه حقلرنده هر وقت سؤاللر اولنوب طورلمقده اولان باشقه بر مشهور ذاتلرنی یازدم » دیه‌در و بوندن صوك مقصودینه کرشه‌در .

ابن خلکان ، عرب ادبیاتنده متخصص اولان عالملرنی ، شاعر وادیبلرنی ، مفسر و زاهدلرنی ، پادشاه و امیرلرنی ، مؤرخ و مغنیلرنی ، لطیفه‌چی و محدثلرنی برر برر ذکر قیله‌در . بر قول بارماقلری صاننلق خاتونلرده وار . طبیبلر ، فیلسوفلر یوق ؛ یا که یوق دیه‌چك درجه‌ده آزدر .

اوشبو عصرمزدن آلتیوز یللر ایلك وقتلرده ، اسلام دنیاسینك شهرتلی آدملری آنچق مذکور صنفلر اولور ، مجلسلرده اولان سوزلرده شونلر حقنده یورر ، سؤال و استفسارلر هم شونلر خصوصنده اولوب امتنك بقا و دوامینه سبب ، شونلر حساب ایدلنور ایمش . ابن خلکان سوزلرینك سیاق و سباقلرندن آکلادیغمز اوشبودر . اگرده ایگون و مال آسرامق اشلرینی ترقی ایتدروچیلر ، هنر و

Из фондов Российской национальной библиотеки

صناعت حقنده خدمت کوستروچیلر، تجارت ومعیشت حاللرینی اصلاح ایتمك حقنده طرشوچیلر، اسلام ملتی فائدهسی ایچون وقفلر قالدروچی و وصیتلر قیلوچیلر حقنده سؤاللر اولنسه و اسملری ده مجلسلرده کوب یورسه ایدی اوزینك قویمش شرطینه کوره ابن خلکان مذکور اثرنده شویله آدملر حقندهده بعض شیلر یازار، سارانلق قیلماز ایدی.

«بغداد» شهرینی، «نظامیه»، «جامع الازهر»، «المستنصریه» بنالرینی (*) صالوچی، «قرطبه» ایله «قصر الزهراء» همده «القنطره»نی توزوب زینتلرگه غرق قیلوچی اسلام معمارلرینك، اوشنداق «مکه» شهرنده و عرفاتده بیلغهلر یورتوچی مهندسلر ایله الك ایلك مرتبه اولهرق بیل تگرمهنی، ساعت اشلهوچی وبونلرکبی اسلام ماهرلرینك، بتون هنرلری خلیفهلر سرایلرنده جاریهلر ایله شایاروب ومسخرهلشوب اوطورمقدن همده خلیفهلرنی کولدرمکدن عبارت اولان ابو دلامه و ابو العینا و بونلرنك دیستهلر ایله صانالمقده اولان ایبدهشلری قدری اعتبارلری اولمامشمیدرکه، نه ابن خلکان ونه باشقهلر بونلردن بحث ایتمامشلر، کتابلرینه یازمامشلردر. حالبوکه اسلام دنیاسینك بقاسی، شهرت و اقتداری لطیفهچیلر ویروچیلردن زیاده مهندس ومعمارلر، اهل کسب و اهل حرفتلر، ایگونچی وسوداگرلر همتلرینه باغلی اولسه کرك.

شبهه یوقدرکه اوز عصرلرنده اولان خلقلر بونلرنی تقدیر ایتمشلر، مجلسلرده بر بری ایله بونلر حقنده سویلاشمشلر وسؤاللر قیلشوب جوابلر وبرشوب طورمشلردر. «بغداد» دن قوزغالوبده قطب شمالی یاننده اولان «بلغار» مزغه یول آچوب کیلوچی عربلر و آوروپا ماللرینی «بغداد»غه آلوب واروب آقتاروچی «بلغار» ترکلری کوزلرگه کورلمکسزین تیللرگه توشما کسزین قالمامشلردر. لکن بو طوغروده اولان قصورلر ملتده و خلقده دگل بلکه مؤلفلردهدر. مؤلفلر، معیشت اجتماعیه تراکلری اولان معمارلر و تاجرلر، اهل کسب وماهرلر حقنده، اوشنداق

(*) اوز وقتلرنده مشهور مدرسهلردر.

Из фондов Российской национальной библиотеки

مسجدلر و مکتبلر همده کتبخانه و مسافر خانه‌لر تأسیس قیلوچیلر و عموم استفاده‌سی ایچون وقفلر قالدروچیلر حقنده خصوصی اثرلر یازمق دگل حتی استطراد یوللو اولسون سویله‌مك حقنده خیلی سارانلق کوسترمشلردر. اسلام دولتلرینك کوچلی وقتلرنده و مرکزلرده اولان خلقلر آراسنده‌ده عمومی عادت اوشبو یولده اولندیغی انکار اولنماز. دنیانك الڭ یراق بر طرفنده و اسلام مرکزلرندن یراق برنده طوروچی بزم کبی قوملرنك حاللری نه حالده اوله‌چغی اوز اوزندن معلوم اولسه کرك.

«بلغار» شهرنده اوشبو کونده باشینی کوك گه کوتاروب طورمقده اولان مناره ایله «قزان»ده سیون بیکه مناره‌سینی بنا قیلوچی معمارلر، روس کنازلرینك التماسلرینه کوره مملکتلرینه واروب کلیسه‌لر بنا ایدوچی اسلام استاذلری حقنده معلوماتمز اولماز ایسه عجب ایدلماز. زیرا معاصرلری بونلر حقنده یازمامشلردر. اگرده یازمش اوله‌لر ایدی توقز یوز طوقسان توقزی هلاك اولدیغنده‌ده لا اقل بری سلامت قالمش و بزلرگه‌ده کلوب یتمش اولور ایدی.

***

دنیاده الڭ ینگل اش، عیبنی باشقه‌لر اوستلرینه تاشلاب طورمقدر. حیات اجتماعیه تراکلری اولان ذاتلر حقنده کتابلر و اثرلر اولمادیغنی عصرلرنده اولان مؤلفلرگه تاشلاب، اوزمز سلامت قالورغه ممکن. لکن الڭ ایلك مرتبه اوله‌رق اوز مملکتمزده، مطبعه ایچون عربی حرفلر کیسمش و تاش باصمه‌لر تأسیس قیلوب صنایع نفیسه‌دن اولان خطاطلقنی ترقی ایتدرمك حقنده اجتهاد ایتمش کیمسه‌لرمز و ملی کویلرمزنی نوطه‌لرغه قویمش و ساعتچیلك طوغروسنده خیلی هنر کوسترمش آدملرمز وار ایدی. اوشنداق اولنسز، صوسز چوللر آرقلی روسیه ماللرینی بخارا و کاشغر طرفلرینه، چین ولایتلرینه قدر یتکرمش همتلی سوداگرلرمز، زاوود و فابریقه همده پریسکه‌لر و پاراخودلر ایشلاتمش غیرتلی آدملرمز اولنور ایدی. بونلرنك ترجمهٔ

Из фондов Российской национальной библиотеки

حاللری نه یرده‌در؟ یازلمادیغینڭ قباحتی کیملرده‌در؟ بونلر اونودرلق مرتبه‌ده ایسکی آدملرده دگللر ایدی.

***

هنر و غیرت طوغروسنده بالالر و یاشلرنڭ نصیحت ایشدرگه محتاج اولاچقلرنده شبهه یوق. فقط بونلر ایچون الڭ گوزل و اثرلی نصیحت، هنرلی و غیرتلی آدملرنی کوسترمك و آنلرنڭ ترجمهٔ حاللری ایله آشنا ایتمکدر. بالالر ایچون، اوزینڭ اجتهادی سببندن فقیرلك عالمندن چیقوب الوغ بر بایلق‌غه ایرشمش کیمسه‌نڭ ترجمهٔ حالی حقنده یازلمش قسقه بر اثرنی اوقومق، اجتهادلی اولمق حقنده «تنبیه الغافلین» قدر اوزون سویله‌ب نصیحت ایتمکدن ده اثرلی اوله‌چغی معلوم. کندی آتا و بابالرنده برگنه دانه اولسون مثال کورمامش بالالرنڭ، قطب شمالی سیاحتنه کتمك یا که هواده اوچمق فکرینه کرمکلرینه امید آزدر.

***

بالالر و عموما یاشلرگه اورنه‌ك اولمازمی؟ دیه اوزینڭ زماننده و عصرداشلری آراسنده همتی ایله مشهور اولان احمد بای ترجمه سینی یازارغه نیت ایتدك. احمد بای، فیلسوف یا که ادیب و علامه دگل، بلکه اوز اسمینی یازمقدن عاجز بر امی ایدی. فقط امی‌لگی ایله برابر عقللی و حمیتلی، دیندار و ملتپرور ایدی. اوزینڭ ملتینی سودیکندن ملت بالالری فائده‌لنسون ایچون الوغ خیرات قالدردی. احمد باینڭ باشقه «امی» لردن اولان آیرماسی ایشته اوشبو نقطه‌ده‌در. حقنده رساله ترتیب ایتمکلکمزده اوشبو عمللری ایچوندر.

احمد بای، اوزینڭ کوب عمرینی کچرمش و «حسینیه» دیه مشهور مدرسه‌سینی تأسیس ایتمش اولان «اورنبورغ» شهرنده اولندیغم ساعتلردن فائده‌لنمك نیتی ایله بونڭ حقنده بو رساله‌نی توزودم. بو کون اولماسه کیله‌چك بر کونده شاید اوقوچیلر اولور.

Из фондов Российской национальной библиотеки

I

قارغالی شهری.

«اورنبورغ» دن یکرمی چاقروم یرده «ساقمار» بیلغەسینڭ اوڭ یاری اوستنك صرف مسلمان اهالیسندن عبارت «سعید» اسمنك بر شهر وار. بو کونده اوشبو شهر «قارغالی» دیه مشهوردر. سعید آیط (عید) اوغلی خیالین اسمنك بر مسلمان سوداگر طرفندن تأسیس ایدلدیکندن «سعید» دیه آتالمش و رسمی اسم اولەرق قالمشدر. اورال و ایدل بویلرنك بوندن باشقه، اسلاملر طرفندن تأسیس ایدلمش شهر بو کونده یوقدر.

سعید بابای، قزان غوبرناسی ممادش اویازی «بابیلر صباسی» (روسچەسی Маметова пустошь) اسملی آولدن ایدی. آسیا ایله روسیەنڭ حدودی اولدیغندن هر ساعتده یاو کیلوب باصمق مخاطرەسی آستنده طورمش اورنغه شهر بنا قیلمقی جسور و بهادر بر آدم اولدیغنه دلیلدر.

سعید بابای احوالینی وەمفصل ترجمەسینی بیلور ایچون طریشوب و هر تورلی چارەلرگە کروب قارادق ایسەده امیدمز بوشغه کتدی. لازم قدر معلومات تابارغه حتی وفات سنەسینیده بیلورگه موفق اولمادق. باشقه آدملرمز قبیلندن بونڭ احوالی هم اونودلمشدر.

بوغروسلان اویازنك «بایتوغان» قریەسنده یونس حاجی یوسف اوغلی خیالین اسملی معروف سوداگر هم اوشبو سعید بابای ایله بر فامیلیەدندر.

Из фондов Российской национальной библиотеки

سعید بابای، سعید شهرینی حکومت طرفندن ۱۱۵۹ - ۱۷۴۵ تاریخنده ویرلمش رخصت موجبنجه ۱۷۴۹ تاریخنده تأسیس ایتدی وقزان، سمبر، واتکه غوبیرنالرندن بیغوب ایکیوز قدر جان حسابی کتوروب اورنلاشدردی. ایشته بو کونگی قارغالی شهری اوشبو روشده تأسیس ایدلمشدر.

ایمپراطوریتسه یلزاویته طرفندن سعید بابای اوزرینه اوشبو شیلر انعام ایدلمشیدی: ۱) سعید و آنڭ اوغللرینه سعید شهرینی بنا ایدوب یرلشورگه رخصتدر؛ ۲) قزان طرفندن ایکیوزجان مقدارنده مسلمانلرنی کتوروب اوشبو شهرده اورنلاشدررغه اختیارلیدر. ۳) ایگونلك و پچانلك، حیوان یوررلك قر و بولونلر و یورتغه متعلق اورنلر، سافمار صونده اولان بالقلر، ساقمار أرمه‌سنده اولان آغاچلر، قارغالی صوینه قدر اولان اورمانلر جمله‌سی بونلرغه ملکدر. بناءً علیه اوشبو یرلرده تگرمه‌ن و زاوودلر بنا ایتمکدن منع یوقدر؛ ٤) هنر و صناعت بابنده ماهر استاذلرنی قانغی مملکت اهالیسندن اولسه‌ده اولسون اوز آرالرینه چاقروب کتوررگه اختیاردر.

بو شهرنڭ بناسی مشهور قارا صقال واقعه‌سی (۱) وعموما باشقرد ماجرالری باصلوب بر قدر طنچلق حاصل اولدیغندن صوڭدر.

بو کونگی سعید (قارغالی) شهرنده پوچته و تلغراف یوق، خسته خانه و طبیب فلان یوق. بوڭا شهر دیمك، حکومت طرفندن ویرلمش بر امتیازدن عبارتدر. یوقسه اوزینڭ معناسی جهتندن بو شهر الڭ توبه‌ن درجه‌ده اولان بوری و بوگولمه شهرلرینه‌ده قیاس ایدلماز. شایان ذکر بر شی وار ایسه اولده ایسکی بابالر طرفندن بنا ایدلمش زور زور مناره‌لی تاش جامعلردر. بو جامعلر مقدمگی مسلمانلرنڭ همت و غیرتلرینه مجسم مثال اوله‌رق طوررلر.

---

(۱) بونڭ واقعه‌سی «شورا» ده ۱۹۰۹ - ۱۹۱۰ ده، محترم منیرافندی هادی طرفندن مفصل صورتده یازلمش ایدی. مطالعه ایدلنه.

Из фондов Российской национальной библиотеки

سعید بابانڭ اوزی معیشت ایتمش تاش بناسی بو کونده هم سلامت اولوب شهرنڭ تمام اورتا بر یرنده‌در. عائله‌سی حقنده معلومات تابلمادی ایسه‌ده عبدالکریم، ابراهیم، حسن اسمنده اوغللری اولد- یغی معلومدر. روایتلرگه کوره اولگی ایکیسی بر آنادن اولوب صوڭغیسی قالمق توره‌سی قزندن طوغمش ایمش. عبدالکریمنڭ احمد، محمد، صالح اسمنده و ابراهیمنڭ‌ده موسی، محمد، عبد الکریم اسمنده، حسن‌نڭ اسحاق، احمد اسمنده بالالری اولمشدر.

روسیه اسلاملرنده بایلق ایله علم عائله‌لرنده دوام یوقدر. فرنکلرده بایلق وعلم عائله‌لری اوچ ودورتیوز یللر طوتاشدن آنادن اوغلغه قالوب طوردیغی حالده اسلاملرده یوز بیگلر میراث آلمش بالالر بر وقتده باشقه‌لرنڭ اڭ توبه‌ن یالچیلری اولوب یوررگه مجبور اولورلر. عصرلرنده محترم عالملردن صانالمش ذاتلرنڭ بالالری‌ده تزلری بوگولمی وبسم الله‌نی درست اوقورغه قدرتندن کیلمی طورغان عامی اوله‌رق قالورلر.

بو حاللر ایسه دنیالرمزنڭ ایرکن ورقیبلرمزنڭ یوق وقتلرنده ایدی. اما بو کونده آرامزغه روس، یهودی، نمسه ولاطیش طغزلاشوب طولدی، بونلر ایله برگه یوررگه وبرگه طوررغه مجبور اولدق. ایمدی بوندن صوڭ حاللر نیچوك اولور؟ اگر، بزلرده حقیقت حالده دین و ملت قایغوسی اولسه ایدی اصول جدیده وکیوم بحثلرینی بر طرفغه قویوب، کیله‌چك کونده آتا اولاچق بو کونگی بالالرنی گوزل تربیه ایدوب اوستومزدن بورچمزنی توشرمك حقنده مشورت قیلشورلر ایدك و قول قولغه طوتوشوب برلکده چاره‌لر ایزلر ایدك. فقط نه کبی زمانده ونه کبی اورنده ایدیکمزنی بیلماکسزین همیشه اولگی فائده‌سز دعوالر ایله وقتمز اوتار، فرصتلرمز کوندن کون قاچار. «اذا اراد الله بقوم سوء اعطاهم الجدل و منعهم عن العمل» اوشبو اولسه کرك.

Из фондов Российской Национальной библиотеки

سعید بابانڭ نسللری هر بری اولماسه‌ده، کوبسی اوشبو عادت‌که موافق، همتسز واشلکسز اوله‌رق قالدقلری وبونڭ سببندن فقیرلك‌گه توشدیکلری روایت ایدلنور.

اسماعیل بیکمحمد اوغلی اسملی کیمسه، اوز ینڭ سیاحت نامه‌سنده(١):
«تاریخ بیڭ یدیوز ایللی برنچی (١٧٥١) ایدی، اورنبورغ قاشنده‌غی سعید بیستەسینڭ اسطرشینه سعید زمانی ایدی. الله تعالی‌نڭ امری ایله، تقدیرده بتلمش بوینچه ملا نادر، ملا یعقوب، اسماعیل، عبد الرحمن و ملا نادرنڭ بر قوشچیسی (خادمی) اوشال ایرانلرنڭ بیشینی اسطرشینه سعید آغا، بازارگانلك طریقنچه بخارا شهرینه یوللادی. بن اسماعیل غریب اول جمله‌ده یار و یولداشلرمز ایله اورنبورغ شهرندن قزاق سمتنه اوته یکرمی ایکی کونده «اورگانج»گه واردق . . . » دیبور. اوشبو سیاحت نامه‌ده منکور اولان سعید اسطرشینه، بزم سویلمکده اولدیغمز سعید خیالین‌نڭ کندیسی اولسه کرك.

«قارغالی» شهرنده، هر عصرده اوزینه کوره شهرتلی عالملر والوغ سوداگرلر، آز اولسه‌ده شاعر و ادیبلر اولنوب کلمشدر. هر بر شهرنڭ تاریخی شول شهرده اولان یوقاری طبقه آدملری طرفندن یازلنوب نشر اولنمقی عادت اولدیغی حالده «قارغالی»ده اولان یوقاری طبقه خلقلر طرفندن بویله بر نرسه میدان‌غه چیقارلدیغندن خبرمز یوق.

«قارغالی» شهری صالنوب اوشبو کونلرگه قدر اولان مدت ایچنده احتمال که کوکدن من ایله سلوی اینگان کونلر وبویله کونلرنی اونوتدره‌چق کیچه‌لر کوب اولمشدر. لکن بزگه کوره «قارغالی» نڭ پارلاق بر زمانی اولمش ایسه، بوده ـ اوشبو کوندن اون یللر مقدم، بر برندن خبرلری اولمامش ادب و علم محبلرینڭ ییغولوب علم مجلسلری توزومش زمانلریدر. روسیه اسلاملری آراسنده مختلف

---

(١) اوشبو سیاحت نامه، بزم طرفمزدن بر مقدمه وبر خاتمه قوشلوب ١٩٠٣ ده «قزان» ده خاریتونوف مطبعه‌سنده، ٣٢ بیتده نشر ایدلدی.

مدرسه‌لرنك شاگردلری بر یرگه کیلوب ده بر برینه قارنداشچه معا-
مله‌لرده اولمقلری الك ایلك مرتبه اوله‌رق اوشبو مجلسلرده کورلمشدر.

۱۹۴۹ نچی یل مای یاکه ایون آینده، قارغالی شهرینك بناسینه ۲۰۰ یل طولمق مناسبتی ایله یوبیلی (الوغ بایرام) اوله‌چغنده شبهه یوق. اول وقتده مسلمانلر اولورمی یاکه منقرض اولوب بتارلرمی اما «قارغالی» اورامارنده ترامڤایلر آفطامابیللر یوروب طوراچغنی، اورامالری آدم دگزی اولوب الکتریق ایله یافتورتلاچغنی، تیلیغرام و تیلیفونلر یاکه بونلردن دخی عجب اولان باشقه نرسه‌لرنك اشلاب طوراچغنی «بولماز!» دیه دعوی قیلورغه هیچ کیمنك جسارتی یتماسه کرك.

***

بو کونده «قارغالی»ده اون عدد مسجد اولوب کوبسنده ایکیشار اوکازلی ملا واردر. فراشلر وخلیفه‌لر، صوفی صوری قورتلر حسابغه کرمادیکی تقدیرده‌ده یاروم یوز قدر (خلق اصطلاحینه کوره) «علما» اوله‌چغی ظن قیلنور. بتون اهالیسی تخمینا اون اوچ بیکدر.

ترجمه‌سی یازلمقده اولان احمد بای اوشبو «قارغالی» شهرنده طوغوب اوسمش و یاشلك کونلرینی شونده کچرمشدر. اوشبو مناسبت ایله بو شهر حقنده بر قدر یازلنورغه احتیاج کورلدی.

II

اورنبورغ شهری.

اورنبورغ، اورنبورغ غوبرناسینك اداره مرکزی بر شهر اولوب «اورال» ییلغه‌سینك اوك یاری اوستنده «قزل توبه» (Красная горка) اسملی اورنده بنا ایدلمشدر.

بو شهر الڭ ايلك ، قرغيزلر هجومندن صاقلار ايچون ديه ١٧٣٥ نچی سنه‌ده «اور» (Орь) صوينڭ «اورال» بيلغه‌سينه قوشلغان يرينه صالنمش ايدی . (حاضرنده بو يرده «اورسكی» شهر يدر) . ٤٠ يل صوڭ ، حاضرگی اورنينه كوچرلدی .

بو كونگی حساب‌غه كوره «اورنبورغ» ده يوز بيڭ اهالی اولوب بونڭ دورتدن بری اهل اسلامدر . ٤٧ رسمی عبادت خانه اولوب بونڭ ايچنده ٣٨ پراوُصلاونی، ١ قاتوليك، ١ لوتيران كليسه‌سی، ٧ مسجددر . روسيه‌ده مشهور اولان بانقه‌لرنڭ شعبه‌لری و بر نيچه زاوُود ، شهردن ايكی چاقروم يرده ميناوی دۇور اولنوب جايلكده سودا ايدلنه‌در .

شهرده ١ رياللی مكتب و ١ ايرلر هم ٣ عدد قزلر غيمنازيه‌سی ، ١ ايرلر و ١ قزلر پروغيمنازيه‌سی ، ١ روحانی سيميناريه ، ١ معلملر سيميناريه‌سی ، ٢ قاديتسكی قورپوس، پيارخيا وروحانی مكتبلر ، ٢ عمومی كتبخانه ، موزه خانه ، و بر قدر خسته خانه واردر .

مسلمانلرنڭ هر بر مسجد حضورنده ابتدائی وبعضيلرنده رشدی و اعدادی مكتبلری و بر جمعيت خيريه‌لری وار . جمعيت خيريه‌نڭ ٣٣،٠٠٠ صوم قيمتنده غير منقول ملكی و ١ عمومی كتبخانه‌سی ، فقرا بالالرينه مخصوص ابتدائی مكتبلری وار . هفته‌ده ٣ ـ ٤ مرتبه نشر ايدلمكده اولان «وقت» اسمنده ملی وسياسی غزته‌وآيده ايكی دفعه نشر ايدلمكده اولان علمی و ادبی «شورا» اسمنده مجموعه اوشبو شهرده چيقار .

اورنبورغ غوبرناسينڭ و تورغای اوبلاستينڭ غوبرناطورلری ايله كنسه‌لريه‌لری وغوبرنسكی پراوُلينيه ايله اوبلاستنی پراوُلينيه‌لری، «تاشكند» تيمر يولينڭ باشلغی ايله اوپراوُلينيه‌سی اوشبو شهرده طورر .

احمد بای طرفندن تأسيس ايدلمش «حسينيه» مدرسه‌سی و وقف ماللرينه نظارت قيلمقده اولان اداره (بو كونده رسمی دگلدر) ايشته اوشبو شهرده‌در .

Из фондов Российской национальной библиотеки

III

احمد بای عائله‌سی.

احمد باینك یراق بابالری سعید قصبه‌سی تأسیس ایدلدیکنده قزان غوبرناسی ممادش اویازی «کیباك خواجه» قریه‌سندن هجرت ایدوب کلمشلردر. بونلرنك معلوم اولانلری عبیدالله اسمنده بر ذات اولوب، احمد باینك نسبتی اوشبو عبیدالله نك اوغلی حسین اوزرینه‌در.

حسین بن عبیدالله اوز عصرنده یخشی دولتلی و معتبر بر آدم اولوب بو کونده قارغالی صووی بوینده اولان بشنچی آغاج مسجد بونك طرفندن بنا ایدلمشدر. مذکور مسجد ایسه الك ایلك ١٧٦٠ تاریخنده بیکچنطای بن محمد قل طرفندن بنا اولنوب صوڭره اوت قضاسی ایله تلف اولمشیدی.

حسین‌نك اوغلی علی، بای بالالری نظامی اوزرینه آتاسندن قالمش مالنی تمام بتروب، فقیر حالده «ایلاك» شهرنده وفات ایتمش. عبدالباقی، احمد، عبدالغنی، محمود، عبدالرحمن اسمنده ایر بالالری و بر قاچ عدد قز بالالری یاش و یتیم حاللرنده قالمشلردر.

IV

احمد بای.

احمد بای ١٢٥٣ — ١٨٣٧ تاریخنده قارغالی شهرنده دنیاغه کلوب باشقه طوغمه‌لری ایله برابر آتالرندن فقیر حالده یتیم اوله‌رق قالدقلری سببندن دنیانك کوب مشقتلرینی کورمش حتی‌که قاره اشلر

Из фондов Российской национальной библиотеки

اشلەب یورمش وکونینی ۱۲تین‌گه یاللانوب تیرس ، کیرپچ صوقمش در . اوشبو حال ایـلەدە دنیادن امیدسز اولمای، بلـکه همیشه اجتهاـ دینی و غیرتنی، صبر و ثباتینی آرتدروب طورمشدر .

صوڭرەدن بر وقتلر نیچوك اولسەدە بیش صوم آقچه حاصل قیلوب «اورنبورغ» شهرینه کلوب قرق تارتمه سوداسینه کرشمشدر . اوشبو کسبی آز آز اولسەدە آلغه کیتوب کونلرنـڭ برنده آت آربا آلورغه موفق اولمش .

احمد بای اوزینـڭ آت آرباسینی ییگوب تانلی تامر و کوك تاشلرینی صالوب قزاق آراسینه چیغوب کتمش و قزاقلرنڭ : « آقچه صاتام نه ویرەسز ؟ » دیه یوردیکلری بر وقتده سودا قیلوب آلماشوب یورر اولمشدر . اوزینـڭ غیرتی و قزاق خلقینڭ سادەلـگی و شول یرلرگەدە بو وقـتلرده نمسه و یهودیلرنـڭ آیاق باصمادقلری سببندن یخشی دولت حاصل أیلمشدر .

بوندن صوڭ طوغانلری ایله « اورنبورغ » شهرینه کوچوب کلمشلر و برلـکده سودا قیلوب الوغ بایلردن اولمشلردر . اوتوز بیش یللر برلـکده تجارت ایـتدیکلری صوڭ ۱۸۹۶تاریخنده طوغمه لری اولان عبدالغنی حاجی و محمود ایـله اوچ برادر دورت میلیون صوم ملك و دولت تقسیم ایتمشلردر . (عبدالباقی ایله عبدالرحمن ، مقدم وفات ایتمشلردر .)

احمد بای ۱۲۹۶ ـ ۱۸۷۹ تاریخنده حجازگه سفر ایدوب حج قیلدی ومدینەگه واروب رسول‌الله مسجدینی زیارت ایتدی . روسیه نـڭ بیوك شهرلرنده سودا ایدوب یوردیکندن اوستون اوشبو قصد ایله گیرمانیا و انگلتره مملـکتلرینەده سیاحت أیلدی . برادرلری ایله بولشدیکلری صوڭ « قزان » شهرینه هجرت ایتدی و شونده ۱۳۲۴ ـ ۱۹۰۶نچی یل ۱۰نچی دیکابر (۸نچی ذوالقعده) ده دنیادن اوتدی . وفات اولدیغی کونده تقریبا بر میلیون آلتیوز بیڭ صوم ترکەسی

Из фондов Российской национальной библиотеки

قالوب وصیتلرنی چیقارغان بعدنده طوغمه‌سی محمود حسینوف ایله خاتونی عائشه عبدالعلام قزی آرالرنده تقسیم ایدلدی. الله تعالی مظهر عفو وغفران ایتسون!

ولادتی	هجری	ایله	١٢٥٣	میلادی	ایله ١٨٣٧
وفاتی	«	«	١٣٢٤	«	« ١٩٠٦
یاشی	«	«	٧١	«	« ٦٩

٧

صبیلق وقتی و تربیه‌سی.

احمد باب صبی وقتنده پک شوق و شایان اولوب، ایلك تربیه سینی آناسی حمیده قارتچقدن آلمشدر. صوگره اوز محله‌لرینك مؤذنینه یوروب دورت بیش قش عمر اوزدرمش وبر قاچ عدد هفتیك شریف طوزدرمش ایسه‌ده اوقورغه و یازارغه اوگرنه آلمامشدر. بایودیغی صوك ژیکسل هم چیك کبی کاغدلرگه و اوز اسمندن یازلمش مکتوب لرگه امضا یازمق لازم کلدیکندن، قاره صاوتغه باتوب چیقغان صوك کاغد اوستندن اوتوب کیتکان قارا تاراقان آیاقلرینك ایزینه اوخشاشلی بر روشده امضا قیلورغه اوگره‌نمشیدی. فقط روسچه امضاسی مسلمانچه اولان امضاسینه کوره خیلی آرتقدر. هر ایکیسینك کلیشه‌لری اوشبو رساله‌ده عینا قویله‌چقدر.

دورت قش مکتب‌گه یوروب‌ده اوز امضاسینی قویه بیلمادیکنی بو زمان یاشلری احتمال که مبالغه‌گه حمل قیلورلر. فقط بونده مبالغه یوقدر. حتی کندیسی مکتب و مدرسه‌لرنی اصلاح حقنده سوز چیقمش مجلسلرده: « بن بیش صوم آقچه ایله دورت میلیون مایه حاصل ایتدم، ایمدی بنم حقمده: — غبی و ذهنسز، یالقاو و اجتهادسز —

Из фондов Российской национальной библиотеки

دیه هیچ آیتوچی اولورمی ؟ شویله ایسه‌ده دورت قش اوقوب اوز اسممنی یازارغه واوقورغه اوگره‌نه آلمادم ، بونك سببی بنم یالقاولغم واجتهادسزلغم دگل، بلکه باشقه بر شی اولسه کرك ، بو ایسه ترتیبسز ونظامسز اوقومقدن باشقه دگلدر» دیه هر وقت سویلر ایدی .

VI

کسب و تجارتی .

احمد بای : « طریش آدم‌گه الله تعالی یاردم و یره‌در ، کشی بولدرغان اشنی بولدررغه بنم‌ده قولمدن کیلورگه تیوشلی» اعتقادی ایله کسب‌که کرمش وکیچ ایله کوننی ، محنت ایله راحتنی فرق ایتمکسزین اوشبو مسلکنده دوام ایتمش ، نه قدر بلا و قضا کورر اولسه‌ده اصلا قاوشامای ومتردد اولمای بلکه اولگیدن زیاده غیرتینی ارتدرر اولمشدر.

قزاق خلقینك ساده‌لگی هم‌ده ؤولغه بیلغه‌سندن لوقموتیف هنوز اوتمادکینك احمد باینك دولت تابمقینه سبب اولدیغی انکار اولنماز. بونکله برابر «طریش آدم‌گه الله تعالی یاردم ویره‌در ، کشی بولدرغان اشنی بولدررغه بنم‌ده قولمدن کیلورگه تیوشلی » اعتقادینك‌ده الوغ اثری اولمشدر. شول وقت مسلمانلرینك یوراکلری ینمازلك روش ایله سودالر قیلمقی و فابریقه‌لر اشلاتمکی‌ده مذکور عقیده‌سینك ثمره‌سی اولسه کرك . اعتقادلر سببندن برر برر آدم دگل، بلکه الوغ قوم و ملتلرده منقرض اولورلر یاکه دنیاغه صاحبلك ایدوب طوررلر. بوندن بیك یللر مقدم « جبل طارق» آرقلی چیقمش کچوك بر آدم جیوندیغی بتون آوروپانی تتراتدیکی حالده بو کونده هندستاننك ٧٠ میلیون قدر مسلمانی ٣ میلیون مقدارنده اولان انگلیزلرگه اسیر

Из фондов Российской Национальной библиотеки

اولەرق طورمقلر ينك سببى مسلمانلرده اعتقاد اوزگرمكدر.

اوزندن مال آلمقده اولان نمسه و يهوديلرنى كورديكنده:
«بونلر بزدن آلمش نرسەلرينى آوروپا بازارلرنده كوب فائدەلر برابرينه صاتمقده اولسەلر كرك، شويله بازارلر ايله طوغريدن طوغرى اوزمز مناسبت پيدا ايتسەك و واسطەسز معامله قيلور اولسەق دخى ده آرتق ربح آلسەق كرك، كشيلر قولندن كلگان اش بزنك قولمز دن نيچون كلماسون؟» ديه آوروپا بازارلرينه يوروب سودا كانتورلرى آچوب قارادى. فقط احمد باينك مشرق طرفينه تطبيقى ممكن اولغان فلسفەسى، مغرب طرفنده تطبيقى ممكن اولمامش، بونى ايسه كنديسى كوزى ايله كوروب بيلمشدر.

اوشبو حقده بحث ايتمش بر مقالەسنده محترم يوسف افندى ديور(*):
«يهودى و نمسەلردن بر گروه، اورنبورغ شهرينه وآنك اطرافينه كيلوب ايچاك بيغارغه كرشديلر و بونىده چيت مملكتلرگه يباروب طورر ايديلر. احمد باى ايسه ايچا كلرنك نيچون بيغولديغنى ونه يرلرگه يبارلديكنى اصلا بيلماديكى حالده مجرد يهود و نمسەلردن كورمكچى، آنلر چيقارمش بازار حسابى ايله ايچاك بيغارغه كرشدى. اوزينك سوداغه ماهرلگى سببندن ايچاكنى اوچوز آلديغندن يهود و نمسەلرگه صاتوب خيلى ربح كورر ايدى. صوڭره ايچا كلرنك نيچون بيغولديغنى و نه يرلرگه كتديگنى اوگرەندى، اوشبو وقت نمسه و يهودلرنك واسطەلقلرندن قورتولوب ايچاكنى نمسه ويهودلرنى يورتمكده اولان الوغ قوميسيون اسمينه يبارر اولدى. صوڭره بونك واسطەلغندن‌ده قورتولمق فكرينه كردى وطوغريدن طوغرى سودا آچمق قصدى ايله ١٨٩٣نچى يلده - بيرلين شهرينه الوغ پارتيا ايچاك كتوروب، الڭ ايلك مرتبه اولەرق تجارت خانه آچدى. مال

(*) بو مقاله، معتبر «ترجمان» غزتەسنده يازلمشيدى. ١٩١٠ نچى يل ٤نچى عدد.

کوب ، آقچه کوب ، یندارلك قدر عقل وفکر وار. اما احمد بای شول یرنك تیلنی بیلماز ، تجارت ومعیشت اصوللری ایله آشنا اولماز ایدی. ایشته اوشبو حاللر ، فوق العاده صورتده یارادلمش احمد باینی ـ برلین‌ده ـ یهودی یاردمینه محتاج قیلدی ویهودی واسطه لغندن قورتلمق آرتندن یوردیکنده روسیه تبعه‌سی اولان بر یهودینی اوز خدمتینه آلدی . مالنی اوچوز آلمق یوللرینی بیلدیکندن احمد بای اوشبو تجارت خانه‌سندن ضرر ایتمادی . اوشبو مدتده احمد بای ایکی مرتبه برلین شهرینه کلمشدر. لکن بیش یل صوکره‌سنده ١٨٩٨ ده تجارت خانه‌نی بتون بتونه یابدی واشلرینی توقتاتدی .

سودا اشلرینك اك مشکل واك باشرینلرینی عملیاتی ایله بیلمکده اولان احمد باینك اوشبو تجارت خانه‌نی یابوینه و اشینی توقتاتوینه حقیقی سبب جهالت ایدی . زیرا چیت مملکت خلقینك احوال روحیه لری ایله آشنالغی اولماز و اوزی ایله معامله‌ده اولنه‌چق نمسه‌لرنك تیللرینی بیلماز ایدی. غیرت وجسارتنه مغلوب اولدیغندن احمد بای آوروپاده اولان اك الوغ بر سودا مرکزینه کیلوب توشدی ایسه‌ده نه فائده‌که کوز قولاغی ، قول وآیاغی اوزینك خدمتنده اولان یهودیدن عبارت ایدی. یهودی نه یرگه آلوب وارسه شونده وارر؛ یهودی نه سویله‌سه شونی دڭلار ایدی . اگرده احمد بای طوغریدن طوغری نمسه ایچاکچیلری ایله سویله‌شرگه وبو طوغروده آنلر ایله واسطه‌سز آڭلاشرغه موفق اوله ایدی ، احتمال‌که تجارت‌خانه‌سینی یاباچق یرده(١) دخی‌ده آرتق ترقی قیلدرر ایدی» .

یوسف افندی مقاله‌سندن انتخاب ایتدیکمز خلاصه بودر. بر مملکت ایله سودا قیلمق ایچون تیل بیلمك ، آقچه حقلری و بانقه معامله‌لری هم‌ده تجارت حقنده اولان نظاملر ایله آشنا اولمق لازم

(١) محمود گری افندی خبرینه‌کوره بو تجارت خانه‌نی یابوچی احمد بای دگل، بلکه اوز آرا بولشدیکلرنده عبدالغنی حاجی حصه‌سینه‌قالمش و عبدالغنی حاجی طرفندن یابلمشدر.

ایدیکنده شبهه یوق . اوشبو تجربه‌لرینك نتیجه‌سی اوله‌رق ، ایسکی عادتلری قبیلندن معلوماتسز طوردقلری وقتده روسیه مسلمانلرینك سودا بابنده یهودیلر ، نمسه‌لر ایله رقابت ایده آلمیه‌چقلرینی بلکه بتون بتونه دولتلرندن آیرلاچقلرینی گوزل بیلمشدر .

بتون روسیه مسلمانلری روسچه اوقورغه ، دین اسمندن قارشو طوردقلری بر وقتده احمد بای اوزینك مدرسه‌سنده روسچه درسلر ایچون صنف آچوب روس لسانی اوقوتدردیغینك سببی یوقاریده سویلادیکمز تجربه‌لری اولمشدر .

VII

اقتصادغه رعایتی .

یاشلگنده کوب زحمتلر کوروب حتی که چیتلرنك آغیر خدمت-لرینی یالالنوب أشلادیکی سببندن اولسه کرك احمد بای مال قدرینی بیلور ، اورنسز یرگه بر تین اولسون صرف ایتماز ایچون طریشور ایدی . مال تلف ایدوچیلرنك تیللرنده استعمال ایدلمکده اولان : « مال بنی تابمی بلکه بن مالنی تابام » ، « کشی مالی دگل ، اوزم تابقان مال ! » سوزینی احمد بای ، عمرنده بر کره اولسون استعمال ایتمامش اولسه کرك .

سفرگه چیقدیغنده آزوغینی یورتندن حاضرله‌ب چیقار ، پاراخود زاللرنده خلقلر صیلانوب یوردیکلرنده بوده کندیسینك کوماچ و ایتنی آشاب قناعت ایدر ایدی . زور بر اش اجبار ایتمادیکنده برنچی درجه‌لرده دگل بلکه ایکنچی درجه‌لرده یورر و آرباچیلر ایله‌ده اوزاق صانولاشدیغی صوك غنه اوطورر ؛ خطلرینی کوب وقتده یوروچی ایله یبارر ، یوروچی اولمادیغنده‌غنه پوچته‌غه ویرر ایدی . بو حال

لرنی یاننده یوروچیلرنك کوبلرندن ایشتدك.

اوزینك طوغمه‌سی محمود بایغه یبارر ایچون دیه بر مکتوب گه مارقه‌سینی یابشدروب پوچته‌غه ویررگه طوردقلرنده اورنبورغ شهرینه طوغری کیتوچی اولمش. احمد بای مذکور مکتوبنی اوشبو کیمسه قولینه ویروب: «سزنك سفرگز آشغچ اولدیغی سببلی اوشبو مارقه‌نی قوباروب آلورغه ممکن اولمادی، محمود بای کانتورنده قوباروب آلسونلرده بنم دفترمه یازسونلر، اونوته کورمه!» دیه تأکیدلب ویرمشدر (*).

«خاتونلر اختیارینه قویسه‌ك کوننك صالقونلق بیلیلقنه کوره دگل، بلکه پیچلرگه اوز کیفلرینه قاراب یاغالر، شونك ایچون هر کون صووقلق درجه‌سینی بیلدیکم ایله: ــ بو کون فلان کیساك یاغارغه تیوشلی ــ دیه صاناتوب یاقدرام» دیدیکن ایشتدم. چاناغه اوطوررغه چیقدیغمز وقت یالچیلرندن برینك اسمی ایله چاقروب: «بونده بر کورك کورنمی، یوغالماسون، ایزلاب تابوب قوی!» دیه تنبیه ایتدی.

احمد بای هر وقت: «مال ایله تموغدن قورتولوب اوجماخ غه کروب بولادر، مالنی قدرسز قیلورغه و اورنسز طوتارغه یارامامز»، «آقچه‌نك هر تینی الله تعالی نکی، بنم قولمده آنچق امانت اوله‌رق طورر، الله تعالی رضا اولمازلق یرلرگه بر تین ویرمام» دیبور ایدی. یاشلرگه و بای بالالرینه اولان نصیحتی ده هر وقت: «آقچه آرسلان آغزنده‌در، یکیت اولسه‌گز شوندن آلگز!» دیبور اولمشدر. اوشبو سببدن احمد بای سودا بابنده رعایتسز اولوب حتی یاروم تین‌گه قدر دقت ایدر اولمش، نرسه‌نك یخشیسنی قاراب آرزان آلدق اجتهادنده اولدیغندن بونك ایله سودا قیلمق آغیر اوله‌شدر.

مکاریه‌ده اورامده بر کشی گه اوچراب: «بزنك آشخانه‌گه

(*) بونی «قارغالی» امامی ملا خیرالله العثمانی افندیدن ایشتدم.

Из фондов Российской национальной библиотеки

کرگانکز کورلمی، بوقسه باشقه‌لرغه یوربسزمی؟ » دیمش. معلوم آدم
ده: « ای احمد آبزی! بز، پك آرزانلی آشلو ایله‌گنه طورامز،
آشخانه‌لر بزدن بر ایکی تین‌گنه فائده کوره‌لر بولور » دیدیکنده:
« بایلقنڭ برکاتلیسی ایشته شول بر ایکی تیندن ییغلور، شول بر
ایکی تین بزنڭ آشخانه‌گه کروب طورسون!» دیمشدر.

خلقلر آش صو، قوناق صیلاو حقنده بر بری ایله مسابقه اید-
شدیکلری وقت احمد بای اوزینڭ الڭ حرمتلو قوناقلرینه: « اوز
تگرمه‌نمز أشی » دیه تاری بوتقه‌سی پشرتوب آشاتور ایدی و بوندن
مقصدی‌ده خلقنی اعتدالغه دعوت ایتمك اولسه کرك. قزان شهرینه
واردیغندن صوڭ عمومی بر ضیافت ایتدیکنده قزان بایلری آراسنده
اولان عبدالبطن‌لر اوشبو ضیافت‌گه قناعت ایتمادیکلرندن احمد بای
نڭ آشلرینی مسخره قیلوب روس غزته‌لرینه یازدردیلر.

قصابنه آلوب واردیغنده برآدمنی چاقروب: «بن قوشقان قایشنی
أشلادکمی؟ » دیه صوردی. اوته‌گی آدم‌ده یوگروب بر قایش کیتو-
روب ویردی. احمد بای شونی بزگه کوستروب: « کوب‌دن بیرلی
یورته طورغان چبرقم وار ایدی، کوچرلرگه بیرمیدر ایدم، نچوکدر
فرصت تابوب اوغرلاب کتدیلر، شونڭ اورنینه بو قایشدن چبرقی
اوردرام. شاید بازاردن آلغانغه کوره آرزان توشار» دیدی.

نهایت درجه‌ده مال قدرینی بیلدیکی سببندن حج کونده حاجیلر
طرفندن بوغازلانمش قربانلرنڭ تیریلرینی ییغوب‌ده قیمت حقلری
ایله صاتموق و برر تورلی مصالح عامه‌گه صرف أیلمك چاره‌لرینی
ایزلب و فکرلب یورمش و بونی‌ده پك کوب آدملرنڭ خاطرلرینه صا-
لمشدر. صوڭ وقتلرده ترکیه حکومتینڭ‌ده اوشبو تلف ایدلمکده اولان
تیریلرگه کوزی توشوب، آنچه‌غه أیلاندررگه باشلادیغنی سویلادیلر.

Из фондов Российской национальной библиотеки

VIII

دیانتی و اخلاقی.

احمد بای نماز اوتارلك قدر سوره‌لر و دعالرنی حفظ ایدوب شونلرنی درست اوقور ، دین حکملری طوغروسنده محبتلی و صلابتلی اولوب ، سفر و حضرنده نمازلرینی وقتنده ادا قیلور و قضاغه قویماز ، بیلمگان نرسه‌لرینی اوگره‌نمکدن اویالماز ، قیلغان ایزگولکلرینی — باشقه‌لرنی قزقدروب شونی أشله‌تمك قصدی ایله‌گنه اولماسه — بیلدرماز وسویله‌ماز ایدی. دیانتلی، هنر و اشلکلی، خلق ایچون فائده‌لی آدملرنی سویار و کرك قدر آنلرغه یاردم أیلر ایدی. دیننده مساهله‌لی ، نماز اوقوماوچی آدملرنی و عموما یالقاولر ، آقچه قدرینی بیلمی طورغان یاش بایلر ، طمعکار و اوز وظیفه‌لرینی یرینه کتورمگان ملا۔لر بونك قاشنده اوچوز بها ایله یوررلر ایدی.

عموم اسلام بایلرنده اولان کبر و غروردن احمد بای سلامت ایدی. اوستنده بران ایچلی آق طون ، باشنده بیش آلتی صوملق بورك اولدیغی حالده ایبده‌شمز ایله بزنی تورده اوطورتوب اوزی کوچر یانده بزگه قارشو اوطوردیغی حالده اورنبورغ اورامنده دفعه‌لر ایله یوردی. بو حالی ایسه تکلف و ریا ایله دگل، بلکه صرف طبیعی بر عادتندن ایدی. هر کیم ایله سویله‌شور و صوراشور ، کشی‌گه اصلا کبم کوز ایله قاراماز ایدی.

مجلسلرده سوز کوراشدرگه، خصوصا مکتب و علم ایله مشغول دگل ملالر ایله ملالرنك وظیفه‌لری نه‌لردن عبارت أیدیکنی سویلاشورگه یاراتور ، لکن هیچ کیم ایله آچیغلانشماز ، تاوشینی بوزماز ایدی. امی‌لگی ایله برابر سوزلرینی عقل ایله سویله‌ر ، مدرسه‌لرده یاتوب منطق اسمندن اوهام و خیالات اوقومادیغی سببلی قوهٔ منطقیه‌سی سلامت

قالدیغندن سوزلری منطقی اولور ایدی .
«قارغالی» ده مکتب و شاگردلر حالندن، ملالرنك اوقو واوقوتو طوغرولرنده لازم درجه‌ده اجتهادلری یوقلغندن زارلانوب اوطوردیغنده یاش ملالردن بری اوز اوزینی ضبط ایده آلمای خفتلانوب: «آیاقلرگزدن طوتوب سلکوچی بولسه اوچاوگزدن بر الف توشماز، شویله ایسه‌ده ملالرنی انتقاد ایدوب و آنلرغه عیب اسناد قیلوب اوطوراسن» دیدی. احمد بای بوگا قارشو کولدی و: «پك درست آیته‌سك حضرت، اوچاومزدن بر الف توشمادیکی سببلی نادانلق و جهالتنك نه قدر آغیر بر محنت ایدیکنی گوزل آگلادم، شونك ایچون مسلمان قارنداشلرمزنك بالالری بو محنتدن خلاص اولسونلر ، بزم کبی بر الفسزده قالماسونلر ایدی دیه‌م ، یوقسه اگرده عالم بولسه‌م ایدی بن هم بو طوغروده حضرتلر روشنده بی خبر طوررر، بلکه حضرتلر کبی ـ عوام بالاسی اوقوماسون و جاهل قالسون ـ فکرنده اولنور ایدم، عوام بالالرنده الف بولماسه‌الف بولغانلرنك قدر و عزتلری کوبراك اوله‌چقدر!» دیه مناظره و آچیغ مجلسینی کولکوگه أیله‌ندردی و مجلس خلقلری (ملالر هم برلکده) مجبوری کولشه باشلادیلر.

مدرسه‌سینك قابقه‌سندن کردیکمز ایله یاش گنه بر بالا اوچرادی. بونی یانینه کتوروب نه یرلی وقانغی صنفده‌ایدیکن صوراشدیغی صوك جدی اوله‌رق بالاغه: «اوغلوم! بنم بر کبیر اسملی کوچرم، شریف اسملی پیسر (یازوچی) م وار. کبیر قارت، اما شریف یاش یکیت. کبیر هر کون قوش آت بیگوب ساعت ١١ ده کانتور ایشگی یانینه‌واروب شریفنی کوتوب طورادر. شریف چیقوب شول چاناغه اوطورادرده بانقه‌غه کیته‌در. بوندای قارت کشی نیچون بو یاش یکیتنی هر کون شویله یورته؟ نیچون کبیر شریف اورننده و شریف کبیر اورننده یورمیدر؟» دیدی. بالا بر آز طوردی‌ده: «کبیر اوقومغان، اما شریف اوقوغان!» دیدی. احمد بای: «آلای‌ایکان!» دیه‌بالانی اوز یولینه‌یباردی.

Из фондов Российской национальной библиотеки

احمد بای سوزنی تیز آڭلاوچی ، حق ایله باطلنی بر برندن آیروچی اولدیغندن ملتنڭ ترقیسی حقنده سویله‌نمش سوزلرگه قولاق صالور و آنلرنڭ رواجلری ایچون طریشور و هیچ کیمنڭ شلته‌سندن قورقمای حق یرگه یاردم قیلور ایدی .

قزان شهرنده و قزان اطرافنده ایلك زمانده قیلنوب ده صوڭندن یوغالمش وقفلرنی احیا ایتمك حقنده کوب اجتهادلر قیلوب یوردی ایسه‌ده منافع مشترکه حقنده قایغرتوچیلرنڭ آزلغندن و بوندای مسئله‌لرده آرتندن یوررگه ایبده‌شلر تابلمادیغندن بو طوغروده اولان حرکتلری نتیجه‌سز قالدی .

اوزینڭ کورمش زحمتلرینی، نه کبی اجتهادلر ایله مال تابدیغینی هر یرده و هرکیم‌گه سویله‌ر ، اصلا عارلنماز ایدی . قزاق آراسنده یوردیکی وقت اوستنده چیکمان اولدیغی حالده چبرقیسنی بیلینه قسدروب آرباسی یانندن یایان اوله‌رق یوردیکنی، یول بوینچه اولن یولقوب آتینه آشاتا آشاتا واردیغنی و تمام آروب بتدیکی صوڭ آرباسنده اولان تارتمه‌لر، أرجه‌لر اوستنده بنوب یوقلادیغنی سویله‌ر و بو یوقولرنڭ لذتلرینی صاغنور ایدی .

IX

امید و فکرلری .

انسان ایچون اڭ لذتلی طعام اوزینڭ ماڭلای تیری ایله تابمش اولانیدر . هنر و صناعت هر بر سعادتنڭ باشی اولوب بوڭا تمسك ایتمش ملت نه یرده اولسه لرده اولسونلر اوزلرینڭ قومیتلرینی و ملیتلرینی صاقلارلر، دین و دیانتلرندن آیرلمازلر . بو ایسه معلوم بر مسئله‌در . ایشته احمد بای اوشبو مقدمه‌لرنی گوزل آڭلادیغندن روسیه اسلاملرینڭ

Из фондов Российской национальной библиотеки

بارماق صانلرندن کوب دگل مقدارنده‌غنه بایلری اولوب‌ده قالانلرینڭ بتون بتونه هنرسز، اشسز، طمع وصدقه، خیر واعانت ایله گنه یاشامقلرینه رضا اولماز بلکه بونی ملت انقراضینه کوچلی بر سبب اعتقاد ایدر ایدی. اوشبونڭ ایچون روسیه اسلاملرینڭ هنرلی اولمقلرینی وحیات اجتماعیه‌نڭ دوامنه، بنوبشرنڭ بقاسینه سبب اوله‌چق صناعتلرنی اوز قوللرینه آلمقلرینی آرزو قیلور وهر یرده اوشبونی سویلر واوشبوندن بحث قیلور ایدی.

احمد بای- «روس آوللرنده هر یورطنڭ اوزینه مخصوص باغچه لری وار، خاتونلرینڭ اجتهادلری سببندن شول باغچه‌لرده کیشر وقیار، چوگوندر و شالقان، برانگی و کابوسته کبی شیلر یتشور و بونلر سببندن رزقلری مول و برکاتلی اولور، شونلردن عبرت آلوب قارغالی خلقی‌ده شویله معیشت یوللرینه کرسه‌لر ایرکن معیشت قیلولرینه سبب اولور ایدی. بزنڭ مسلمان خلقی نیچون شول روشده اجتهاد کوستر میلر و نیچون باشقه‌لرغه کوره زبون صورتده کون کچره‌لر؟» دیه اثرلی صورتده سویلر، یالقاولقدن زارلانر، خلقلرنی اوز قول کوچلرینه تایانورغه اوندار ایدی. اوشنداق روسیه مسلمانلری ایچون الڭ فائده‌لی کسبلر صناعت ایله، زمانه نظامینه کوره تجارت ایتمك ایدیکن، ایسکی وقتلرده اولان سودا اصوللری یاراماديغندن آنلرنی تاشلاب باشقه‌لر قبیلندن بایلقنی بر یرگه ییغوب وزور شرکتلر تأسیس قیلوب الوغ اشلرگه کرشورگه لازم اولديغنی، آز فائده آلمق اصولی ایله کوب ربح کتورمك نیوشلیلگن اعتقاد قیلور ایدی. مسلمانلرنڭ اوشبو اشلرگه رغبت ایتمای برام سرام یورمکلرینه و واق اشلر، برکاتسز سودالر ایله وقت تلف ایتمکلرینه حقیقت حالده تأسف أیلر ایدی.

شرکتلر ایله اش کورمك ایچون زمانه احوالندن خبردار اولمق، باشقه قوملر بیلگان شیلرنی بیلمك لازم اولديغندن خلقمزنڭ مطلقا

Из фондов Российской Национальной библиотеки

اوقو یولینه کرمکلرینی امید قیلور ایدی .

احمد بای : « اسلام ملتی مطلقا اوقورغه و یازارغه بیلسون ، ترکیچه وروسچه اوگره‌نسون ، دین تانومغان مسلمان بالاسی قالماسون ، هنرسز ویالقاو مسلمان آزایسون ، ملت ایچنده درست بیلوچی وعقالی دین عالملری وگوزل خلقلی ضیالیلر حاجت مقدارنده اولوب طورسون ! » فکرنده ایدی . اوشنداق شاگردلر حقنده‌ده : « اسلام شاگردلری دین علملری بیلدیکلری اوستنه بر قدر دنیاوی علملر ایله‌ده آشنا اولسونلر ، بویله شاگردلر اگرده امام ومدرس اولسه‌لر دین ودنیا امرلرنده خلقلرنی یتاکلب واررلر ، لا اقل کیرو یاقدن تارتوب طورمق وآرتقه اوسدرامك کبی فلاکت یوللری حاضرلمازلر ، طبیعت اجبار ایتمش اشلرنك خلافنه حرکت ایتمازلر ، ناگاه امام و مدرس اولماسه‌لر آبرویلق و طوغریلق ایله خدمت قیلوب باشقه‌لره کوچرگچ اولورلر ، هر حالده ملت بونلردن مستفید اولور » دیور ایدی و کندینك مدرسه‌سینی ده اوشبو مطلب ایله تأسیس ایتدی ، درس پروغراملرینی ده اوشبو مسلکینه موافق صورتده ترتیب ایتدردی .

احمد بای ، مدرسه و مکتبلرنك بنالری و درس اصوللری مرتبه اوقولورغه لائق بر صورتده ایدیکنی یخشی بیلدیکی ایچون بونلرنك توزالمکلرینی ایستر ، بنالری حفظ صحت قاعده‌لرینه موافق اولمقلری طوغروسنده اجتهاد أیلر ، اوزی آڭلادیغی قدر اوشبو حقده سویلر و بایلغی ایله یاردم ویرر ، تیوشلی اورنلرده بحث قیلشمقدن کیرو طورماز ایدی .

قانغی تاریخده‌در « قارغالی » شهرینه زور بر مدرسه تأسیس ایدوب گوزل صورتده علوم عربیه و دینیه اوقوتدرمق هم ده هر بر محله‌نك مدرسلرینه درسلرنی توزیع ایدوب ویرمك فکرینه کردی و چاره‌لرینی کوررگه باشلادی . فقط بونك مرادینی بیلدیکلری ایله بعض آدملر ، خلقنك آغرغان یرلرینه صوغوب : « احمد بای آندی

مدرسه‌نی میسیونیرلردن آقچه آلوب صالا بولور، صوڭندن اوچیتللر کیتوروب روسچه‌ده اوقوتورغه کرشور» کبی هر تورلی هذیانلر سویلاب خلقنی اغوا ایتدیلر وشهرنڭ مناسب یرندن مدرسه بناسی ایچون اورن ویردرمادیلر. آخرنده احمد بای شول وقتلرده قارغالینڭ اڭ ناچار واڭ فقیر اورنلرندن صانالمش «دونای» محله‌سندن بر اورن حاضرلاب مدرسه‌نی شونده بنا ایتمك فکرینه توشدی، لازم اولان قوم وآغاچ، تاش کبی اسبابنی حاضرلرگه کرشدی. بو دفعه‌ سنده بعض قارغالی ملالرینڭ دخی زیاده غیرت صرف ایدوب عوامنی آیاقلاندره باشلادقلرینی کوردیکی ایله حکومت نظرنده فتنه قوزغاتوچی جمله‌سندن حساب ایدلمکدن صاقلانمق ایچون اوشبو قصدندن واز کچدی، کتورتمش اسبابنی صاتدی وباشقه یرلرگه کوچرتدی.

احمد بای، صوڭ عمرینڭ یکرمی یللر قدر بر مدتنده بتون بتونه مسلمان بالالرینی اوقوتمق اشینه ویرلوب بتون مجلسنی اوشبو مسئله ایله‌کچرر ایدی. شویله‌که، آقچه وبایلغی ایله اولان یاردملری هیچ بر اعتبارغه آلنمادیغی تقدیرده‌ده یالگز تیل ایله اولان بو خدمتی مقدارنده بر خدمتنی بوکونه قدر روسیه مسلمانلری آراسنده نه بر آخوند وقاضی ونه بر مدرس ومفتی قیله آلمامشدر.

کرك اولغان محله‌لرگه ملا صایلامق طوغروسنده احمد بای: «ملا ومدرس اولورلق شاگردلرنی بیغوب انابتلی عالملر حضورنده امتحان قیلدروب قارارغه کرك، علمی ایله خلقی یخشی ایدیکی معلوم اولغان شاگردارنی - محله‌گه بتونلای یات کشی ونه یرده تحصیل ایتکان اولسه‌ده - قارت حضرتنڭ فاتحه‌سندن وقارت آبصطاینڭ قارغاوندن قورقمای شونی صایلارغه تیوشلی» دیه کوب وقتلر سویلاب یوردی وکندیسی بونی تجربه ایدوب کوردی و«اورنبورغ» شهرنده آلتنچی مسجد حضورنده اولان وقف یورطینڭ وقف نامه‌سینی‌ده اوشبو عقیده سینه بنا قیلوب یازدردی. فقط باشقه کوب منفعتلی فکرلری قبیلندن

Из фондов Российской национальной библиотеки

بو فکری ده رواج تابمادی، خلقلر بوکا رضا اولمادیلر. طوغروسی بونك فائده‌لی بر اش ایدیکنی آکلامادیلر، شول سببلی بو یولده اولان اجتهادی ثمره‌سز قالدی.

X

خیراتی.

دنیاده اولان پك کوب فضیلت و پك کوب رذالتنك سببی مال و بایلق ایدیکی معلومدر. مالنی تابمق بیوك اجتهادلره موقوف ایسه آنی طوته بیلمك و اورنینی بیلوب صرف ایتمك دخی زیاده غیرت و عقللرغه موقوف ایدیکنده شبهه یوق. یالانچی فیلسوفلر دیدیکی کبی مال حقیر بر شی اولمادیغی کبی، خسیسلر و ساران آدملر ظن ایندیکی کبی، مقصد اقصی ومطلب اعلا هم دگلدر. بلکه دنیاده طوردقلری مدتده انسانلر اوزلرینك معیشتلری ایچون بوکا محتاج اولورلر. اقتصاد قاعده‌لرینه رعایت ایله استفاده ایدوب طورسه‌لر جسملرینی، روحلرینی راحت یاشاتورلر. سفاهت یولینه صرف ایدلنه‌چك ماللر، طوغروسی زهر وبلا حکمنده اولوب، بوندن خسارت و ندامتدن باشقه نتیجه حاصل اولماز.

مدنیتلی قوملرنك مختلف طبقه‌لری، اوزلرینك طوغمه‌لری اولان فقیرلرنك حاللرینی اصلاح ایتمك طوغروسنده کوب بحثلر ایتدیلر و کوب چاره‌لرگه طوتنوب قارادیلر. بو مسئله اوشبو کونده ده علم و حمیت اهللرینی الڭ کوب شغللندرمکده اولان بحثلردندر. بو طو-غروده اتفاق واقع اولان بر نتیجه وار ایسه اول ده فقیرلرنك بالا-لرینی اوقوتمق فکریدر. فقیرلر حالنی اصلاح ایدرگه طرشوچیلرنك هر بری بوکا مسلم اولور، انسانیت اثری اولمق اوزره الڭ ایلك

Из фондов Российской национальной библиотеки

اوشبو ماده قبول ایدلنور. بزم احمد باینك بتون مسلكی و مقصدی ده اسلام فقیرلرینك بالالرینی اوقوتمق و مصالح مشترکه‌لر طوغروسنده اعانت ایتمکدن عبارت ایدی.

احمد بای مال قدرینی بیلدیکی و بر تیننی بوش یره صرف ایتمکدن صاقلاندیغی نسبتنده حق سبحانه وتعالی رضالغی امید ایدلمش اورنلره ومصالح ملیه‌گه صرف ایدر ایچون رغبت قیلور، بو کبی اشلر ایچون کیسه‌سی آچیق و قولی ده یوقاری طورر ایدی.

احمد بای، باشقه‌لره کوره باقی وعمرلی، فائده‌سی ده دواملی اولان خیرات اوزرینه محبت قیلور، مسجد و مدرسه بنالرینی ده اوشبو روشده قیلور، بنالرنك کورکام اولمقندن زیاده چداملی اولمقینه اعتبار ایلر ایدی. اوشبو سببدن قریه خلقلری ایچون میدانغه چیقاروی ینگل و مصارفی ده آز ودواملی اولان عادتی تاشدن مسجد ومدرسه بنالری طورغوزمق یولینی خلقلرغه کوستردی و بونك فائده‌لی ایدیکی حقنده خلقنی دیملادی. کندیسی طرفندن صوك وقتلرده بنا ایتدرلمش مکتب و مدرسه‌لرنك هر بری اوشبو روشده عادتی تاشلردن صالنمشلردر.

احمد بای، محض کورنش وشهرت ایچون مال صرف ایتمك یولنی اولما-دیغندن مسجد و مدرسه بنا ایلچك اورنلرنی پك تیکشرر، مجرد بر بای وملا یا که ملا اوله‌چق شاگردلر سوزینه انابت ایدوب گنه اش باشلاماز ایدی.

احمد بای «نیچوك اولسه‌ده اولسون، ملا ایله مسجد کوبایتمك، دین کوچایتمك اوله‌در» دیه فکر ایتمکده اولان نادان بایلر آراسندن آیرلوب یوقاری چیقمش واوشبونك ایچون ده مجرد خلقنی آبررغه وفقرا اوستنه یوك آغرایتورغه سبب اوله‌چق یرلرگه مسجد بنا ایتماز ایدی.

بورنغی بایلر، مسجد و مدرسه‌لرنی کوبراك وقت بازارلی آول لر وجمعیتلر کوب اوله‌چق یرلرگه طورغزوب‌ده شول مسجد و مدر-سه‌لرنك یالگز اوز اسملرینه گنه منسوب اولمقلرینی آرزو قیلدقلری معلومدر. اما احمد بای بونلرنك خلافنه اوله‌رق خیراتنی اك

Из фондов Российской государственной библиотеки

عاجز یرلرگه هم ده برگه‌له‌شوب ایتمك صددنده اولور ایدی. اوشبو سببدن مسجد و مکتب بنا ایدوچیلرگه یاردمله‌شور، اوز طرفندن ایدلگان عمارتلرگه باشقه‌لرنك یاردم قیلولرینی یاراتور و عموما ایزگولك اشلرنی جماعت ایله أشله‌مکنی ایستر ایدی. بونك ایچون درکه، مسجد ومکتب صالور ایچون یاردم صوراب وارمش آول قارت لرینه ـ هر بر احتمالاتنی صوراشوب بتردیکندن صوك، اگرده عما- رتنی لازم تابسه: «یارار، بن عمارت قیلورم، فقط قوم بالچق، آغاچ و تاش کبی اسبابنی اوزکز چیقاروب تاشورسز» دیبور وخلقلرنك کوچلری یته‌چك نرسه‌لرینی اوزلرندن ایتدرر ایچون طرشور ایدی.

«بای! همتکز سایه‌سنده مسجدمز تمام اولدی، فقط نمازلغی یوق، پك کیلوشسز روشچه طورادر، ایمدی مرحمت ایدوب نمازلق ده ویرگز، شاید محروم قیلمازسز» دیه نمازلق صورامش بر ملاغه: «حضرت! بن بتون ایزگولکنی اوزمه‌گنه قوچاقلاب آلمق درجه‌سنده قومسز آدم دگل، مسجد تمام اولمش ایسه گوزل! ایمدی نمازلقنی آولنك قارتچقلری و خاتونلری جیولشوب جایسونلر، بو مسجدگه آنلرنك دهماللری و قول خدمتلری قاتشسون! نمازلق ده ویرسه‌م احتمال ـ ایمدی بای! نمازمزنی ده اوقوب ویر! ـ دیه کیلوگزدن قورقام، شونك ایچون نمازلق ویرمیم، احاطه‌سینی اوزك طوتدر، فلان قدر بایلغك وارلغی بکا معلوم!» دیدی.

قزان شهرنده طوردیغی اون یل مدتنده هر برینك مصرفی اوچ بیك و آندن آرتق اولمق اوزره یکرمی عدد مقدارنده مسجد و مدرسه بنا ایتدی، قرق قدر مکتبلرنك معلملرینه وظیفه‌لر، ایکیوز قدر مکتبلر ایچون کرکلی کتابلر ویروب طوردی.

مکاریه‌نك امامی طورر و بالالر اوقور ایچون دیه تأسیس ایدلمش قرق بیك صوم قیمتنده اولان وقف یورت احمد بای اجتهادی ایله میدانه چیقمش وبونك ایچون کندی مالندن ١٢٠٠٠ صوم ویرمشدر.

Из фондов Российской национальной библиотеки

اورنبورغ شهرنده « حسينيه مدرسه سى » .

Из фондов Российской национальной библиотеки

اوفا شهرنده اولان « عثمانیه » مدرسه‌سینه بر بیك صوم اعانت ایتمش وقزان شهرنده « محمدیه » مدرسه‌سی فائده‌سی ایچون اوتوز بیك صوم مصرف طوتوب مکاریه‌ده اولان « لاپاشتین » نومیرلرینی واورنبورغ شهرنده اولان اوز مدرسه‌سی (حسینیه) ایچون مکارجه‌ده‌گی حسینوفسکی پاذوریه‌سینی (*) وبونلردن باشقه اوچیوز یکرمی بیك صوم تورلی اورنلر ایچون وقف أیلمشدر. اوشبو جمله‌دن یکرمی بیش بیك صومنی «حسینیه» مدرسه‌سینك حسابنه نظارت ایتمك شرطی ایله اورنبورغ شهرنده اولان مسلمانلرنك « جمعیت خیریه » لرینه تخصیص ایتمشیدی. جمعیت خیریه ایسه اوشبو آقچه‌نی، شرطی ایله قبول ایتدی وشونك ایله اوزینه ملك ایدرك مدرسهٔ حسینیه‌گه یاقین اورندن یورت صاتوب آلدی.

XI

حسینیه مدرسه‌سی.

احمد باینك الوغ خیراتندن ومنگولك اولان یادکارندن اورنبورغ شهرنده اولان «حسینیه مدرسه‌سی» اولسه کرك. اوزونلغی ٨٢ آرشین وکیکلگی‌ده ٢٧ آرشین اوچ قاتلی، صو ایله یلونمقده اولان بو مدرسه ایچون، یاننده اولان بتون بنالری ایله بریوز بیك صوم مقدارنده مصرف چیقمشدر.

(*) حارث افندی فیضی خبرینه کوره اوشبو حسینوفسکی پاذوریه ٤٥ بیك صومغه‌غنه آلنه‌ش ایسه‌ده صوکره تعمیر قیلنوب ٧٥ بیك صومغه توشمش. اما بو کونگی قیمتی یوز بیك صومدر. صوڭندن ایشتدیکمزگه کوره اوشبو پاذوریه، احمد بای، عبدالغنی حاجی ومحمود بای آراسنده مشترك ملك اولوب، ثالثلرینك رضالقلری ایله احمد بای اسمندن وقف ایدلمشدر.

بوندن یکرمی یللر مقدم ، سیبیریا معتبرانندن مرحوم نعمت الله حاجی صایدوقوف ، برنچی دفعه اوله‌رق اصول جدیده مدرسه‌سی تأسیس ایتدیکندن وکوبمی آزمی ثمره‌سی کورلدیکندن صوڭ . ایکنچی مرتبه اوله‌رق احمد بای طرفندن اورنبورغ شهرنده اوشبو مدرسه آچلدی . شونی آخرعمرینه قدر دوام وترقی ایتدروب، صوڭ عمرنده عادتی تاغ تاشندن اوشبو الوغ بنانی عمارت قیلدردی . مدرسه‌سینڭ رسم کشادی اجرا ایدلمازدن و شاگردلر ایله طولی اولدیغنی کور-مازدن مقدم ، کندیسی وفات ایتدی .

اوشبو اصول جدیده مدرسه‌سینی دوام ایتدرمك و یڭی بنانی‌ده عمارت أیلمك حقنده ویکسللری پروتیست ایدلمکدن قورقوب اوچ دورت بای و حقیقتنی یاشررگه وجدانلری مانع اولدیغی سببلی ایکی اوچ ملا ، احتمال‌که طرفدارلق و خیر خواهلق کوسترمش اولورلر. اما عەومیتله خلق - ایسکی طورمشنی بوزمق و ایلده یوقنی چیقارمق اوله‌در - دیه بونڭ عمللرندن رضا اولمادیلر، قوللری ایله منع ایدرگه قدرتلرندن کلمگانلر تیللری ایله و تیللری ایله منع ایدرگه کوچلری یتمگانلر کوڭللری ایله بونی انکار ایتدیلر. تبدیع و تضلیل حتی‌که تفسیق و اکفار قیلدیلر، قرآن شریف و حدیثلرده منافق و عاصی بنده‌لر حقنده اولان آیتلرگه بونی مصداق قیلوب هر بر خصوصی وعمومی مجلسلرده غیبتنی سویلادیلر، دین بوزوچیلر و دین‌گه جنایت ایدوچیلر نڭ باشلقلری ایدوب صانادیلر. اوشبو آدملر احمد باینڭ عمری قسقه اولمق حقنده یغولوب یغولوب دعالر ایتدیلر. احمدبای بر شادلق کورر اولسه «استدراج» دیه وحسرت کورر اولسه «بددعاتوشدی» دیه حکم ایدر اولدیلر. عوام آراسنده‌ده : « احمد بای میسیونیرلردن آقچه آلوب معلملر و مکتبلرگه تاراتادر، اوقو بهانه‌سی ایله مسلمانلرنی میسیونیرلر توزاغینه کرتمك اوله‌در، شونڭ ایچون بو اصول جدیده‌نڭ عاقبتی یمان اوله‌چق ! » سوزلری شهرت اولدی : حتی‌که اطرافدن

Из фондов Российской национальной библиотеки

کیلوچی اشچیلر و اوراقچی خاتونلرغه قدر اوشبو جمله‌لرنی براق برلرگه آلوب قایتوب تاراتور ایدیلر. حالبوکه عین اوشبو وقتده یاروم رسمی اولان «مسقوا» غزته‌سی آرقلی میسیونیرلر طرفندن: «مسلمانلرنڭ کوزلرینی آچالر- حکومت رخصتندن باشقه مکتبلرده اوقوتدره‌لر» دیه احمد بای کبیلر اوستلرندن شکایتلر یازلنور ایدی.

احمد بای، بونلرغه‌ده آنلرغه‌ده التفات ایتمادی، اوقورغه یازارغه بیلمادیکی حالده کندینڭ فکرندن آیرلمادی، ثبات و غیرتندن قل قدر کوچمادی. مدرسه‌سینی دوام ایتدردیکی اوستنه اوشبو تاغ قدر اولان «حسینیه» بناسینی عمارت ایتدردی، اقتصادی جهتدن استقبالینی تأمین ایدوب رسمی صورتده وقفلر قالدردی. دین اسمندن ویرلمش وعظلر، نفرت و توبیخلره قارشو اوشبو قدر اش أشله‌مش «امی» نڭ «شجاعت ادبیه‌سی» نه قدر اولدیغنی هر کم اوز عقلی ایله بلسه کرک. بنم فکرمه کوره احمد بای‌ده اولان جسارت و «شجاعت ادبیه» ناپالیونده اولان شجاعت و اقتداردن بلندر؛ علملی و معلوماتلی اولان کوب کیمسه‌لر بوندن عبرت آلورغه محتاجلردر.

حسینیه مدرسه‌سی، یالگز مدرسه گنه دگل، بلکه جهالت و تعصب ایله محاربه ایدوب‌ده شونلره غالب اولمقنڭ یادکاری، ثبات و متانتنڭ نشانه‌سی، همت و غیرتنڭ مجسم تمثالیدر. بو مدرسه‌دن بو کونه قدر امید ایدلدیکی درجه‌ده فائده کورلمادی ایسه‌ده انشاالله کیله‌چك بر کونده کورلور و احمد باینڭ مقصدی یرینه کلور. بنڭ ایچون درست نیت ایله گوزل اشنڭ سببنه کرشمك بورچ اولوب بالفعل فائده‌سینی کوسترمك حق سبحانه و تعالی نڭ کندی وظیفه‌سیدر. الله تعالی حضرتی گناهلرینی یاغشلاب اورنینی جنتده أیله‌سون، مدرسه سینی‌ده دنیانڭ صوڭ کونینه قدر علم اهللری و اسلام خادملری یتشه‌چك اورن ایتسون، آمین!

Из фондов Российской национальной библиотеки

XII

کو پیه .

وقف نامه و وصیتلری

۱) اورنبورغ شهرنده، آلتنچی مسجد حضورنده اولان یورت وقف نامه‌سی (*)

بن اولده اورنبورغنڭ حاضرده قزاننڭ پیروی گیلدی کوپیسی احمد محمد علی اوغلی حسینوف، تنم سلامت عقلم درست، بارچه تصرفاتم نافذ بولغان وقتده اورنبورغ شهرنده اوزمز بنا ایتکان آلتنچی نومیرلی تاش مسجدمز یاننده برنچی چاست تارغاۋی پیریئولقده کبیروۋادن آلنغان، حدود و صفتی پلاننده کورستلگان یورتنی اورنی و اوستنده‌گی بنالری ایله اوزمنڭ حسن اختیارم ایله صدقهٔ ابدیه ایتدم اوشبو روشچه: اولا مذکور یورتده‌غی آغاچدن بنا ایدلمش اوینی بارچه تعلقاتی ایله برگه توبانده‌گی شرطلر ایله صایلانغان مسجدمزنڭ امامنه طورورغه تعیین قیلدم:

۱ نچی شرط: مسجدمزگه حاضرگی امامزدن صوڭ، امام اوله‌چق ادملر هر وقت صوبرانیه امتحانندن ایلك، اورنبورغنڭ معتبر سودا گرلرندن اون ایکی کشی حضورنده هم اورنبورغ مدرسهٔ حسینیه‌مزنڭ مدیر و معلمی ایله ممیز اولوب کلگان مدرسلر آلدنده شول مدرسه‌نڭ عالی صنفنده اوقوله طورغان فنلردن درس ویررگه

(*) اوشبو وقفنی احمد بای اوزی ترك وقتنده ناتاریوس ایله تأکیدلندره-آلامامش، اوزندن صوڭ وصیلرده بو طوغروده بر چاره قیلمامشلر. بونی بیلدیکلری ایله متولیلر اداره‌سی، اسمندن، احمد بای خاتونی عائشه بنت عبدالعلام ایله محمود بای‌غه مکتوبلر یازلنوب رسمی صورتده تصدیق ایتدرمکلری اوتنلمش ایدی. شاید بو کونده رسمی صورنده تصدیق قیلدروب متولیلر قارامقینه تابشرمش اولورلر.

Из фондов Российской национальной библиотеки

اقتداری بیلنگان هم گوزل خلقلی ایکانلگی معلوم اولغان آدم اولور .

۲ نچی : امتحانغه کلگان کشیلر کوب اولسه‌لر آرالرنده مسابقه امتحانی اجرا قیلنوب آرتق اولغانی امامتکه صایلانر و بوندن صوڭ محمدانسکی دوخاونوی صوبرانیه‌دن امتحان قیلنور .

۳ نچی : اگر امام ، بر سبب ایله عزل قیلنسه یاکه اوزی وفات ایتوب خاتون و بالاسی قالسه ، امام ایچون تعیین ایدلگان اویدن آلتی آی ایچنده چیقارلسون . آندن صوڭ متولیلر رعایت و مسامحه قیلماسونلر .

٤ نچی : مذکور یورتده‌غی تاش فلیگلدن کلگان داخودنی شول اویلرنڭ هر ایکیسینڭ ریمونت و استراخوفقه ، پازیمیلنی نالوغ کبی تیوشلی اولغان راسخودینه طوتوغه تعیین قیلدم . اگر اول یورتنڭ راسخودندن آرتسه زاپاسنی کاپیتال ایدوب صاقلانوب مجددا تعمیرینه صرف قیلنسون .

۵ نچی : امام ایچون تعیین ایدلگان یورت بارچه تعلقاتی ایله هر وقت استرخاوایت ایتولگان اولسون .

٦ نچی : وارثلرمدن هیچ کیمنڭ اول یورتنی صاتوغه ، اجاره‌گه ویروب اوز فائده‌سینه طوتارغه یاکه رهن‌گه صالورغه هم هیچ بر وجه ایله دعوی قیلورغه حقی اولماسون .

۷ نچی : پلان هم کوپچیسنده حدود وصفنی کورساتلمش اوشبو یورتنی حسن اختیارم ایله صدقهٔ ابدیه ایتوب یوقاریده آیتولمش شرطلرنی تمامیله یورتورگه اورنبورغ شهرنده اوز عندمده اشانچلی بولغان آدملردن آلتی کشینی متولی قیلدم . اول برادرم محمود علی اوغلی حسینوف . ایکنچی مهدی یوسف اوغلی دیڤیشف . اوچونچی محمد شاکر محمد صادق اوغلی رامییف . دورتنچی محمود سیف الملوك اوغلی عثمانوف . بشنچی عیسی حمید الله اوغلی ینیکیف . آلتنچی مسجدمزنڭ امامی ملا عبدالعلیم ملا عبدالعلام اوغلی دولتشین .

Из фондов Российской Национальной библиотеки

٨ نچی : اگر ده متولیلردن بریسی وفات ایتسه یاکه اختیارا چیقسه اوچ آی ایچنده قالغان بیش کشی، لایق آدمنی صایلاب قویا طورغان بولسونلر. بو اش منگو شولای قیلنسون .

احمد علی اوغلی حسینوف .

اوشبو مجلسده حاضر اولوب شاهد اولدم ۋاتکه غوبرناسی مالمژ اویازی اوربار ۋولصی تونتار آولینك کریستیانین شاهمردان میرزا احمد اوغلی اوتگانوف .

اوشبو مجلسده حاضر اولوب شاهد اولدم اورنبورغ میشچانی عبدالرحیم محمد حسن اوغلی دمینوف .

اوشبو مجلسده حاضر اولوب شاهد اولدم اوفا غوبرناسی استرلیتامق اویازی بیگانش آبوقان ۋولصی ثمن آولینك باشقرد جهان گیر عبدالبیان اوغلی عبدوشف .

١٩٠٢ نچی یل ٢٢ نچی دکابرده

«اورنبورغ» شهرنده .

٢) وصیت نامه‌سی.

احمد بای اوزینك سلامت وقتنده ایکی عدد وصیت نامه یازمش. بونلرنك برنچیسی ١٩٠٤ نچی یـل ٢٠ نچی ینوارده و ایکنچیسی‌ده ١٩٠٦ نچی یل ٧ نچی دکابرده ناتاریوس طرفندن تأکید ایدلمشدر.

بو رساله‌مز، رسمی داقومینتلر همده آثار عتیقه مجمعی دگل، بلکه یالگز بر ترجمهٔ حالدن گنه عبارت اولدیغی ایچون مذکور وصیت نامه‌لرنی عینا کوچروب رساله‌نی اوزایتورغه لزوم کورمادك . اگرده ایکی وصیت نامه‌نی بر یرده خلاصه ایدوب یازار اولسه‌ق ، اوقوچیلر

ایچون مقصودنی آکلامق دخی‌ده ینگلراك اولور. ایکی وصیت نامه‌نك خلاصه‌سی بوندن عبارتدر:

بن توبه‌نده امضا ایدوچی ایلکده «اورنبورغ» و حاضرنده قزان کوپیسی احمد محمدعلی اوغلی حسینوف عقلم و فکرم سلامت اولدیغی حالده وصیت نامه یازدم. وفات اولدیغم صوك وارثلرم، شریعت بوینچه تیوشلی میراثلرینی آلورلر. بار مالمنك اوچ الوشندن بر الوشندن کیم بولمغان مقداربنی دینندشلرمنك کرکلرینه تعیین ایتدم. وارثلرم، وصی هم دوستلرم، وفاتمدن صوك شول وصیتمنی اوزگرتماکسزین و کچکلرمکسزین اجرا قیلورلر دیه اشانام. وصیتم ایسه اوشبودر:

۱) بنی کومگان کونده فقیرلرگه قزانده ٦بیك صوم، اورنبورغده ۲بیك صوم، قارغالی‌ده ۲بیك صوم، جمله‌سی ۱۰بیك صوم اوله‌شلنور.

۲) مکه ایله مدینه شهرلرینك اطرافنده قامش صالاشلرده طوروچی فقیرلرگه هر بر شهر باشینه ۱۵۰۰صومدن ۳بیك صوم، حجدن صوك هر برینه برر مجیدیه‌دن اولاشلنور.

۳) ۱۵ یاشمدن آلوب اوزم وفات اولدیغم کونگه قدر، هر یل ایچون ۲۵۰ صومدن حسابلاب، حاصل اولان صومانی اوزمنك بار مالمدن آیروب توبه‌نده یازلنه‌چق کیمسه‌لرگه اوشبو روشچه فدیه ویرلور: آ) اوزمنك یاقینلرمدن یکرمی کشینك هر برینه ایللیشار صوم. ب) مدرسهٔ حسینیه‌ده اوقی طورغان آتاسی و آناسی هم‌ده تربیه ایدوچیسی‌ده بولمغان ایللی یتیم شاگردگه آلتی یلغه قدر هر برینه اونار صوم ویرلوب طورلور. و) آوللرده اصول جدیده ایله اوقوته طورغان آلتمش معلم‌گه و قرق بیش معلمه‌گه بیش یلغه قدر هر برینه اونار صوم ویرلوب طورلور. غ) اگرده یوقاریده آیتولمش کشیلردن آقچه آرتوب قالسه عبادت ایه‌سی فقیرلرگه ویرلور.

٤) اشانچلی صورتده بورچم وارلغی اثبات ایدلسه ــ گرچه

Из фондов Российской национальной библиотеки

اول اثبات زاقون قاشنده اعتبارغه آلنورلق اولماسه‌ده ـ تولانسون.
مالم ایچنده اوچوت ایچون آلنغان ویکسللر اولسه تیوشلی کشیلرگه
قایتارلسون.

٥) اورنبورغده مدرسهٔ حسینیه اورنلاشوب طورا طورغان ۱۸۹۱
نچی یلده سبپیندن آلنغان یورت ایله شونك کورشیسی نبی‌الله زاهدالله
اوغلی ناصروفدن آلنغان یورت، پلان هم کوپچی کرپوستنده
کورسه‌تلگان جمیع بنالری هم اورنی ایله مدرسهٔ حسینیه ملکنه
تابشرلسون.

٦) مکاریه‌ده نیژغورودسکی اورامده آرقادیه باقچه‌سی قارشوسنده
۱۸۹۱نچی یل آربیکوفدن آلنغان «حسینوف پادؤوریه‌سی» دیه
آتالغان نومیرلر هم شول پادؤوریه ایله دؤورده آصوبی پلان
بوینچه بنا قیلنغان ایکی قاتلی نومیرلر هم‌ده سیبیرسکی پریستانغه
قاراغان قابقه‌سی ایله و ایشوك آلدی اورنبورغده‌غی مسجد هم
مدرسهٔ حسینیه ملکنه ویرلسون، شول شرط ایله‌که، آندن کله‌چك
فایده‌دن: آ) هر یلده بیشار یوز صوم زاپاس صوما آیرلوب قو-
یلسون، اون مك صومغه تولغانچی. اون مك صومغه تولغان صوك
شول صوما کاپتالنی ریمونتغه طوتلور ایچون آلنسه ینه‌دن بیشار
یوز صوم آیرلوب وارلور و زاپاس صومانی اون مك صومغه یتکرلور.
ب) اورنبورغده‌غی آلتنچی مسجدنی ریمونتغه، یاقتورتو و یلیتور-
غه هر یلده اوچیوز صوم طوتلسون. و) مسجدده قونوب مسجدنی
قاراب طوروچی فراشغه هر یل یوز یکرمی صوم وظیفه ویرلسون.
غ) مسجدنك امامی پروغرام بوینچه مدرسهٔ حسینیه‌ده درس اوقوتسه
هر یل اوچیوز صوم وظیفه ویرلسون. اگرده امام اولغان کیمسه
درس اوقوتماسه وظیفه ویرلماسون، فقط شول مسجدنك امامی ایچون
تعیین قیلنغان اویده طورغه اختیاری اولور.

٧) یوقاریده آیتولمش یورتلر و نومیر هم پادؤوریه‌لر مسجد

و مدرسهٔ حسینیه ملکینه اوشبو شرطلر ایله ویرلسون : آ) مدرسه‌نك
اداره‌سی بو وصیت نامه‌نك ۱۸ نچی ۱۹ نچی ماده‌لرنده کورساتلگان
ترتیب ایله متولیلر (پاپوچیتلنی ساوەت) که تابشرلسون . ب) پادۋور-
یه هم نومیرلردن کیلگان فائده‌گه قاراب مدرسه‌نك معلملرینه ، مدیر
و مبصرلرینه هم باشقه خادملرینه وظیفه‌لرنی ، مدرسه‌ده شاگردلر
تربیه‌سی ایچون هم‌ده کتاب و کاغذ هم قلم کبی اوقو اسبابی ایچون
کرك اوله‌چق آقچه‌لرنی متولیلر هیئتی تعیین ایتسون . و) مدرسه‌ده
ایکیوز شاگرد اوقوتلوب بونلردن بر یوزی مدرسه تربیه‌سنده
(پانسیونده) و بر یوزی یوروب اوقوچی اولسون . اگرده مدرسه
گه تعیین ایدلگان ابراد یتارلك اولماسه تربیه‌ده اولغان شاگردلر
نك صانلری کیمتولور . ع) مدرسه‌گه آقچه تولاب اوقوچیلرده ممکن
قدر قبول اولنسون . آلنه‌چق آقچه‌نك مقداری آتا و آناسینك بای
لغینه و مدرسه‌ده یورتولنه‌چك نظاملرغه موافق تعیین ایدلسون .
د) مدرسهٔ حسینیه ابتدائیه ، رشدیه ، اعدادیه و عالیه اسملری ایله
دورت شعبه اولسون . بو کونگی اون دورت صنفلی اوقوتو هر وقت
دوام ایتسون . مدرسه‌ده اوقوتولاچق درس و فنلر ، اوزم تورزوب
متولیلر قولنده قالدره‌چغم نظام و پروغرام بوینچه اوقوتلوینی
ایستر ایدم . ی) مدرسه‌نك داخلی اداره‌سی مدرسه‌نك مدیری ایله
مدرس و معلملری قولنده اولسون . مدرسه‌نك ترتیبلرینی اوزگرتمك
و اصلاح ایلمك حاجت اوله قالسه بو خدمت مذکور هیئت (مدیر ،
معلملر و مدرسلر) گه عائد اولسون . ژ) بو کونده مدرسه‌ده او-
لغان اوچ صنفلی (اوچ یللق) روسقی قلاص ایچون بو کون‌گه قدر
اوقوتلغان روشده مسلمان اوچیتللری قویمق شرطی ایله شول مدرسه
دن اوچ بولمه ویرلوب طورلسون . ز) مسجد و مدرسه ، بونلرغه
قاراغان نرسه‌لر مثلا پارتالر ، اوستاللر ، اوقو اسبابی ، کتبخانه و باشقه
نرسه‌لر هر قایوسی تیوشلی صوماسینه استرخاوات ایدلسون . ئه) پاد-

Из фондов Российской Национальной библиотеки

ۋوريه هم نوميرلردن كلمش ايراد اشـانچلى بانقەلرنڭ بررسنده صا ـ
قلانوب ، مدرسەنڭ كرا گنچەگنه متوليلر آلوب ويروب طورسونلر .
اى) متوليلر هر قايوسى مذكور پادۋوريه هم نوميرلرنڭ ايرادينى
ممكن قدر آرتدررغه طرشسونلر ايدى . اوشبو مقصودغه خدمت ايدر
لك لياقتلى بر كشينى آيروم وظيفه ويروب مكاريەگە بيارله طورغان
اولسون . بو كشى اوزم كبك داخودنى آرتدررغه پك طريشه طور ـ
غان كشى بولسون ايدى . ك) مدرسەنڭ ادارەسنده قيلنغان اش
لر هم‌ده آقچەنڭ ايراد و مصرفى خصوصنده متوليلر هيئتى هر
يل اورنبورغ جمعيت خيريەسى ايله دوخاونوى صوبرانيەغه
حساب تابشروب طورسونلر . ل) مدرسەنڭ مديرى ، مدرسلرى
ومعلملرى بو كون‌گه قدر اولديغى كبى بوندن صوڭ هم اشـانچلى
مسلمانلردن تعيين ايدلوب طورسون . مدرسەنڭ مديرينى مدرسەده
باش مدرس اولغان كيمسه مصلحتى ايله متوليلر هيئتى صايلى طور ـ
غان اولسون . مدرسەنڭ مدرسلرينى هم معلملرينى مدير مصلحتى
ايله متوليلر هيئتى صايلى طورغان اولسون ، بوندن باشقه خادملرنى
ياللامق و چقارمق مدير اختيارنده اولسـون . م) محكمەلر ، مأمور ـ
لر هم‌ده خصوصى آدملر ايله معامله قيلمق مدير اشى اولور . مدرسه
نڭ خازايستوا جهتى ده مدير قولنده اولور . (٢ نچى وصيت نامەنڭ
٢ نچى مادەسنده : « برنچى وصيت نامەنڭ ٧ نچى مادەسينى شـويله
اوزگرتەم : ـ اورنبورغده ٦ نچى مسجد ياننده اولان مدرسه‌مز هيچ
بر قوم وملتنى آيرمای جميع مسلمانلر ايچون روحانى بر درسخانه
حالنده اولسون . فنون جديده ودنيوى علملر امام ومعلم هم مدرس
لر ايچون كرك مقدارده اوقولسون . يعنى ملالر هم‌ده مسلمان روحانى
مكتبلرنده اوقوتوچيلر ايچون كرك قدرلى اولسون . درسلرنى ودرس
ترتيبلرينى اوزگرتو ، صنفلرنى وشعبەلرنى كچرايتو وزورايتو برنچى
وصيت نامەنڭ ١٨ نچى ١٩ نچى مادەلرنده بيان ايدلـگان روشده

Из фондов Российской национальной библиотеки

مرحوم احمد بای تعیین ایتوب قالدرغان متولیلر ایله سائر بعض ذاتلرنڭ رسملری .

اوڭدن آلده‌غی رته (اوطورغانلر) : ۱) نورمحمد قاضی. ۲) عنایة‌الله قاضی . ۳) حسن عطا قاضی . ٤) اورنبورغنڭ عبدالعلیم حضرت .
ایکنچی رته (آیاق اوره) : ۱) محمود عثمانف . ۲) کماز حسن آقچورین . ۳) ذاکر رامییف . ٤) عیسی میرزا ینیکییف .
۵) مرحوم محمود بای حسینف. ٦) عبدالحمید حسینف . ۷) فاتح کریموف . ۸) میرزا ذاکر خیروف .

« وقت » مطبعه سی اورنبورغده .

متولیلردن محمد شاکر رامییف

متولیلردن مرحوم نصرالله یادگاروف .

متولیلردن مرحوم مهدی دبویشف .

« وقت » مطبعه‌سی اورنبورغده .

Российской национальной библиотеки

متولیلر هیئتی ایله معلم و مدرسلر هیئتینڭ قراری ایله‌گنه اولسون » دیمشدر. بوندن مقصودی ۷ نچی ماده‌ده مدرسهٔ حسینیه‌گه عائد اولان پاراغرافلرنڭ جمله‌سینمی یا که بعضیسینمی اوزگرتمك اولمشدر؟ اوشبونی آچیق بیلمادیکمز سببلی ۲ نچی وصیت عبارتینی هم کوچررگه لزوم کورلدی).

۸) بوندن اولگی ماده‌لرده ذکر ایدلمش یورت ونومیرلرنی بنم وصیلرم، مدرسه‌نڭ هر تورلی فائده‌سینی کوزاتوب، یوقاریده ذکر ایدلمش شرطلر ایله - کیچکدرمای مدرسهٔ حسینیه اداره‌سینه (متولیلرگه دیمکنی قصد ایتسه کرك) تابشرسونلر.

۹) اورنبورغ شهرنده جمعیت خیریه‌گه بنم مالمدن ۲۵ بیڭ صوم آقچه ویرلور. شول شرط ایله که: جمعیت خیریه، مدرسهٔ حسینیه اداره‌سینڭ خازایستوینی حسابلرینی هر یل تفتیش ایدوب طورسون.

۱۰) نیژنی شهرنده یافوفلوف همده قزانده آپاقوف یورتی برابرنده حاصل اولان ۱۲۰ بیڭ صوم آقچه‌غه، اگرده متولیلر فائده‌لی کورسه‌لر غیر منقول ملك آلورلر و هر حالده اوشبو ۱۲۰ بیڭ صوم نڭ نصفی اولان ۶۰ بیڭ صوم دن حاصل اوله‌چق وارداتنی اوشبو روشده صرف قیلورلر:

آ) مدرسه ایچون درس کتابلری همده اسراف، سفاهت ومسکرات علیهنده یازلمش دینی، اخلاقی وفنی رساله‌لر باصدررغه بیشیوز صوم. هر بر رساله ایچون تیوشلی آقچه‌نی متولیلر مصلحتی ایله مدرسه هیئت اداره‌سی تعیین أیلر. ب) قزان، اورنبورغ شهرلرنده اولان هنر وصنعت مکتبلرنده (ریمسلیننی اشقولالرده) آلتیشاردن اون ایکی شاگرد اوقوتورغه بر ملڭ اوچیوز صوم. بو شاگردلر مکتب ابتدائیلرمزنڭ برسنده اوچ دورت یل اوقوغان اولوب دین اسلام قاعده‌لرینی بیلولری حقنده شهادت نامه‌لری اولورغه تیوشلی. ۋ) مدرسهٔ حسینیه‌نڭ

Из фондов Российской национальной библиотеки

رشدیه قسمدن شهادت نامه آلغان ایکی شاگردنی قزانده اوچیتلسکی اشقولاده اوقوتورغه، تیوشلی قدر استیپندیه ویرلسون، شول شرط ایله که اگرده متولیلر کرك تابسه‌لر آنده اوقوب بتردیکلرندن صوڭ متولیلر هیئتی مصلحتی بوینچه مدرسه طرفندن تعیین ایدلگان وظیفه ایله مدرسهٔ حسینیه‌ده دورت یل خدمت قیلورغه مجبور اولسونلر. غ) مدرسهٔ حسینیه‌نڭ رشدیه قسمنی تمام ایتکان دورت شاگردنی تجارت مکتبنه (قاممیرچسکی اوچیلشچه‌ده) اوقوتورغه سکز یوز صوم. د) دین اسلام قاعده‌لرینی بیلوچیلگینه بزنڭ ابتدائی مکتبمزده شهادت نامه‌سی اولغان ایکی شاگردنی غیمنازیه‌ده، ایکی شاگردنی ریالنی اوچیلشچه‌ده اوقوتورغه بر مڭ ایکیوز صوم. ی) حکومتنڭ عالی مکتبلرنده دورت شاگرد اوقوتورغه بر مڭ ایکیوز صوم. بونلردن بری یوریدیچسکی فاکولتیتده، بری ۋاستوچنی فاکولتیت یاخود فیلولوغیچسکی فاکولتیتده، بری طب (میدیتسینسکی فاکولتیت) ده یاخود طبیعیات (یستیستوینني فاکولتیت) ده، بری ده تیخنالوغیچسکی اینستیتوتده اوقورلر. بو کشیلر هر قایوسی قابلیتلی مسلمان یکیتلرندن صایلانوب آلنغان اولسون. بو آیتولگان استیپدیه‌لر شرطلری طوغری کلسه بیگراك بزنڭ مدرسهٔ حسینیه‌ده خدمت ایته طورغان یاخود خدمت ایتکان کشیلرنڭ بالالرینه ویرلسون. آنلر بو استیپندیه‌لرنی آلورلر، قورسلرنی تمام ایتدیکلرندن صوڭ تعیین ایدلگان وظیفه‌گه راضی اولوب مدرسهٔ حسینیه‌ده دورت یل خدمت قیلورلر. اگرده مدرسهٔ حسینیه‌ده اورن بولماسه اول وقت بو شرطغه رعایت ایدلماز. اگرده زمان اقتضاسینه کوره یاش مسلمانلرنی اوشبو مکتبلرده اوقوتمق مناسب کورلماسه متولیلر هیئتی، مسلمانلر ایچون بیگراك فائده‌لی اولان مکتبلرگه استیپندیه‌لرنی کوچررگه اختیارلیدر. ژ) اورنبورغده مدرسهٔ حسینیه‌ده تربیه ایدلگان قابلیتلی شاگردلردن ایکیسنی حج قیلمق ایچون یباررگه ایکی مڭ صوم. بو

شاگردلر حجدن صوڭ مدرسهٔ حسینیه مدرسی و معلملر هیئتی کورساتکان شهرلرده اوچ دورت یل قالوب عرب تلینڭ ، دین کتابلرمز یازلغان شیوه‌سینی مکمل صورتده اوگره‌نوب قایتورغه مجبور اولسونلر . اگرده مدرسهٔ حسینیه شاگردلری آراسنده بو اشگه لیاقتلی شاگردلر تابولماسه متولیلر هیئتی مصلحتی ایله باشقه مدرسه شاگردلری اولسه‌ده یبارلور . ز) کاپیتالنی ریمونت ایچون هر یلده اوچیوز یکرمیشار صوم زاپاسنی کاپیتالغه آیروب قالنسون . بو صوما شول یورتلرنڭ اداره‌سی ایچون لازم اولغان مصارف آقچه‌سی ایله برابر یوغارده کورساتلگان مصرفلردن ایلك آلنوب قالورغه تیوشلی .

۱۱) اگرده یورتنڭ ایرادی یوغارده‌گی ماده‌لرده کورساتلگان اشلردن آرتوب قالسه اول صوما متولیلرنڭ تعیینی بوینچه مسلمانلرنڭ معارفلرینه خدمت ایته طورغان اشلرگه طوتلسون . اگرده شهرلرده بها وقیمتچیلك اولو سببلی اونونچی پاراغرافنڭ ب ، ۋ ، غ ، د ، ی ماده‌لرنده کورساتلگان استیپندیه‌لر ایچون تعیین ایدلگان صومالر شاگردلرنڭ مصرفلرینه یتارلك اولماسه یاکه یورتنڭ فائده‌سی برر سبب ایله کیموسه ، متولیلر هیئتی ، مدرسه‌نڭ مدیر و مدرسی مصلحتی ایله استیپندیه ویرله طورغان شاگردلرنڭ صانلرینی کیمتورلر .

۱۲) (فسخ اولنمش) .

۱۳) (۱۰نچی ماده‌گه داخل) .

۱٤) ۱۰نچی ماده‌ده اولان ۱۲۰ بیڭ صومنڭ نصفی اولان ٦۰ بیڭ صومنڭ وارداتی اوز طرفمزدن خصوصی دفتر ایله یازلوب کوسترلمش ٦۰ عدد اصول صوتیه ایله اوقوتوچی معلملرگه یاردم طریقی ایله ویرلور . قایسی معلمگه نه قدر ویرله‌چکی مذکور دفترده بیان قیلنور .

۱۵) شرعا وارث دگل همده فدیه و یررگه دیه طرفمدن تعیین اولنمامش یاقینلرمه اوز طرفمدن تعیین ایدلمش روشچه آقچه ویرلور . بو آدملرنڭ اسملری و نه قدر ویررگه ایدیکی دولت بانقه‌سنده

Из фондов Российской национальной библиотеки

صندوقده صاقلانمشدر.

١٦) دخی ٢٠٠ بيك صوم آقچه اورنبورغ شهرنده ٦ نچی مسجد نڭ اداره‌سینی واستقبالینی تأمین ایچون تعیین قیلدم. متولیلر هیئتی اوز مصلحتی ایله بونڭ ایرادینی مذکور مسجدکرگینه طوتارلر. اصل صوما ایسه دوات خزینه‌سنده‌پراسینتلی کاغد حالنده صاقلانور. متولیلر اگرده حاجت کورسه‌لر بونڭ ایرادندن هم حسینیه مدرسه‌سی ایچون ده صرف قیلورلر. فائده‌سی کوبراك کیله‌چگی امید ایدلسه بو آقچه‌دن غیر منقول ملك آلوب قویارغه متولیلرنڭ اختیارلری وار. ٧نچی ١٠ نچی ١٤ نچی ماده‌لرده بیان قیلنمش مقصودلر ایچون مسلمانلر آراسندن وقف ایدوب نرسه ویروچیلر اولسه قبول قیلمق طوغروسنده متولیلر هیئتنه بنم طرفمدن رخصتدر. اگرده وقفلری یلینه ٥٠٠ صوم واردات ایله تأمین ایدلسه وقف صاحبلری ١٢ متولی آراسـینه متولی اولوب قبول ایدلسون.

١٧) (فسخ اولنمش).

١٨) وفات اولدیغمدن صوڭ، اوشبو وصیت نامه‌ده یازلمش وآڭا متعلق اولمش خدمتلرنی قیلوب طورر ایچون اوشبو کیمسه‌لرنی متولی ایدوب، متولیلك خدمتنی قیلوب طورمقلرینی اوتنه‌م: ١) اورنبورغده کوپیس اوزمنڭ طوغانم محمود علی اوغلی حسینوف. ٢) مهدی یوسف اوغلی دیویشف. ٣) محمود سیف‌الملوك اوغلی عثمانف. ٤) محمدشاکر محمد صادق اوغلی رامییف. ٥) محمد ذاکر محمد صادق اوغلی رامییف. ٦) ملا عبدالعلیم عبدالعلام اوغلی دولتشین. ٧) عیسی حمید الله اوغلی ینیکییف. ٨) نصر الله کمال بای اوغلی یادکارف. ٩) نورعلی حسین اوغلی عبداللین. ١٠) محمدفاتح غلمان اوغلی کریموف. ١١) میرزا ذاکر شاه احمد اوغلی خیروف. ١٢) عبدالحمید عبدالغنی اوغلی حسینوف.

١٩) اگرده مذکور متولیلردن بریسی وفات اولسه یاخود بررسبب ایله وظیفه‌سینی ایفا ایده آلماسه قالغان متولیلر اکثریت

ایله آنڭ اورنینه متولی صایلاب متولیلرنڭ صانلرینی اون ایکی گه یتکروب طوررلر. مذکور کیمسه‌لردن صوڭ آنلرنڭ اورنلرینی قبول ایده‌چك آدملر حقنده‌ده شول قاعده اجرا ایدلور. مدرسه‌اولوب طورغان مدتده متولیلر هیئتی شویله صایلامق ایله هر وقت اون‌ایکی کشی اولوب طوررغه تیوشلیدر.

٢٠) میراث ماللرمنی وارثلرم گه، وصیت نامه‌ده یازلمش یاقینلرمغه و متولیلر هیئتنه تابشرر ایچون اوشنداق سودا اشلارمنی یورتور ایچون اوشبو کیمسه‌لرنی وصی ایدوب تعیین قیلدم: ١) قارغالی کوپیسی محمدعلی خلیل‌الله اوغلی یاراللین. ٢) قزان کوپیسی صادق صفا اوغلی علکایف. ٣) عیسی حمیدالله اوغلی ینیکییف. ٤) اوزمنڭ بر طوغمه برادرم اورنبورغ کوپیسی محمود علی اوغلی حسینوف. ٥) قزان غوبرناسی چیستپول اویازی حارث ظریف اوغلی فیض‌اللین. ٦) قزان کوپیسی صادق عیسی اوغلی موسین. ٧) اورنبورغ غوبرناسی هم اویازی باشقرد محمد عبدالعلام اوغلی دولتشین. خدمتلری تمام اولدیغندن صوڭ اوشبو وصیلرم خدمتلری برابرینه بر بیڭ بیشار یوز صوم خدمت حقی آلورلر.

٢١) اگرده بنم بیڭ توقز یوز دورتنچی یل یکرمنچی ینوارده یازلمش وصیت نامه‌منڭ اون سکزنچی و اون توقزنچی ماده‌لرنده کورسه‌تلگان اورنبورغده آلتنچی مسجد مدرسه‌سی خصوصنده تأسیس قیلنه‌چق پاپوچیتلنی ساووت (متولیلر هیئتی) بورر مانع سببلی تأسیس ایدلماسه، کاپیتال وقف ایتمکده اولغان مقصودلرمه ایرشمك ایچون اوپشستوا هم سایوزلر حقنده اولغان نظام نامه‌لرگه موافق قیلوب احمدعلی اوغلی حسینوف کاپیتالی ایله تأسیس قیلنمش تعلیم وتربیه هم ده مؤسسات خیریه اوپشستواسی یاصامقلرینی، تعیین ایدلمش کیمسه‌لردن اوتنم. بو حالده پاپوچیتلنی ساووت امرینه تابشرلاچق جمیع مالم اوشبو اوپشستوا امرینه تابشرلورغه تیوشلی. اگرده

Из фондов Российской национальной библиотеки

بوندای اوپشستواده یاصامق ممکن اولماسه یاخود یاصالغان صوڭنده یابلسه، بنم وصیت ایتکان کاپیتالم اورنبورغده آلتنچی مسجد امامی ایله شول محلەنڭ پاپوچیتللری امرینه تابشرلسون.

XIII

وقفلر و صرف قیلنەچق اورنلری.

وقف نامەلرگه کوره احمد باینڭ بو کونده متولیلر (*) قارامقنده اولان وقفلری اوشبو نرسەلردن عبارتدر: ۱) مکاریەده حسینوفسکی پادڤوریه. ۲) یوز یکرمی بیڭ صوم آقچه (شمدی زالوغ آلوب فائض برابرینه بورچغه ویرلمش). ۳) ایکیوز بیڭ صوم آقچه (رینتلر). بونسی دولت بانقەسنده صاقلانمقدەدر. ٤) اورنبورغ شهرنده حسینیه مدرسەسی، بتون بنالری ویورتلری ایله. ٥) مسجد حضورنده اولان یورت.

***

حسینوفسکی پادڤوریه وارداتی بویله تقسیم ایدلنەچك:

۱) اوزینی تعمیر قیلور ایچون اون بیڭ صومغه یتکانگه قدر هر ییل ٥٠٠ صوم آقچه آلنوب بانقەغه صالنوب زاپاسنی قاپیتال یاصالاچق، اگرده تعمیر فلان ایچون اوشبو آقچەدن طوتلنور اولسه کیموگان اورن طولدرلوب طورلاچق.

۲) اورنبورغده اولان ٦ نچی مسجدنی تعمیر قیلو، یاغو هم یاقتورتو ایچون هر ییل ۳۰۰ صوم ویرلەچك.

(*) قزان شهرنده مدرسهٔ محمدیه فائدەسینه اولان وقفلری شول مسجد ومدرسهٔگه نظارت ایتمکده اولان پاپوچیتللر قارامقندەدر. متولیلر نظارتنده دگل.

٣) مذکور مسجد خادمنه ، خدمت حقی اوله‌رق هر یل ایچون ۱۲۰ صوم ویرله‌چك .

٤) مدرسه پروغرامی ایله درس اوقوتمقده اولان مدرس‌گه هر یل ایچون ۳۰۰ صوم ویرله‌چك .

٥) حسینیه مدرسه‌سینڭ مدیرلرینه ، مدرس و معلملرینه ، خادملرینه ، شاگردلر تربیه‌سینه و اوقو اسبابنه صرف قیلنه‌چق .

یوز یکرمی بیڭ صوم وارداتی - بونڭ صرف قیلنه‌چق یرلری کیله‌چك XIV بابده بیان قیلنور .

ایکیوز بیڭ صوم وارداتی - اورنبورغده ٦ نچی مسجد ایله حسینیه مدرسه‌سی فائده‌سینه صرف ایدلنور .

حسینیه مدرسه‌سینه تابع اولان بوش یورتلردن کلمش واردات ، طبیعی ، مدرسه‌سی فائده‌سینه صرف ایدلنورگه تیوشلیدر .

XIV

۱۲۰ بیڭ صوم وارداتی .

اوشبو ۱۲۰ بیڭ صومنڭ یارومی اولان ٦۰ بیڭ صومدن حاصل اولاچق ایراد ، احمد بای طرفندن دفتر قیلنوب یازلمش ٦۰ اورنده‌غی اصول جدیده معلملرینه ویرلوب طورلور . (بونڭ حقنده ، بو کوندن اعتبارا قاعده‌لر توزلوب شوڭا موافق ویرله‌چکدر . فقط بویله بر قاعده توزلوب توزلمادیکندن ، اوشبو رساله‌نی یازدیغمز وقت معلوماتمز اولمادی) .

ایکنچی ٦۰ بیڭ صومنڭ وارداتنی تقسیم ایتمك حقنده وصیت نامه‌لرنی اساس طوتوب متولیلر طرفندن اوشبو روشده قاعده‌لر ترتیب ایدلمشدر . مذکور قاعده‌لر بویله‌در :

I

استیپندیەلر.

وصیت نامەده کوسترلمش استیپندیەلر بونلر در:

١) قزانده اوچیتلسکی اشقولاده ایکی شاگرد تربیه أیلر ایچون، بونك مقداری بیان ایدلمگان ایسەده هر برینه ١٥٠صومدن ٣٠٠ صوم تخمین ایدرگه تیوشلی.

٢) قزان واورنبورغ ریەسلیننی اشقولالرینك هر برنده ٦شاگرد دن ١٢ شاگرد، جملەسینه ١٣٠٠ صوم.

٣) تجارت مکتبنده (قاممیرچسکی اوچیلشچەده) ٤ شاگرد. جملەسی ایچون ٨٠٠ صوم.

٤) غیمنازیه وریالنینك هر برنده ٢دن ٤ شاگردکه ١٢٠٠صوم.

٥) عالی مکتبلرده ٤ شاگرد. یوریدیچسکی، ۋاستوچنی یاکه فیلولوغیچسکی، طبی یاکه یستیستۋیننی، تیخنولوغیچسکی اینستیتوتده بر ر شاگرد اوقوتولور. جملەسی ایچون ١٢٠٠ صوم.

٦) بیان ایدلمش استیپندیەلرگه ٦٠٠٠٠صومنك فائدەسی یتشماز اولسه شاگردلرنك صانلری کیموتلور. بونده ذکر ایدلگان مکتبلردن توبەن درجەده اولماز شرطی ایله مسلمانلر ایچون فائدەسی امیدلی کورلگان ایکنچی بر مکتبلر ایله تبدیل ایتمك متولیلر اختیارندەدر. بونده کوسترلمش اورنلردن آقچه آرتوب قالسه مسلمانلر آراسینه اوقو و اوقوتو تاراتر ایچون صرف قیلنور.

٧) استیپندیەلرنی صوراوچی اولماسه یاکه شرطلری تابولمادیغی سببلی، استیپندیەلر صوراوچیلره ویرلماسه، اوشبو صوما استیپندیه خزینەسنده قالور، کلەچك یللر ایچون آنی قضا ایتمك لازم اولماز.

Из фондов Российской национальной библиотеки

II

استیپندیه ویرلمك ترتیبلری .

۸) استیپندیه ویرله‌چك شاگردلرنڭ مسلمان و گوزل خلقلی اولقلری، اوزلری وعائله‌لرینڭ اوقومق مصرفینی ینگل کوتاررلك درجه‌ده بای اولمازسزلقلری اوشنداق باشقه بر استیپندیه ایله فائده‌لنمازسزلکلری شرطدر .

۹) استیپندیه صورالاچق کاغدلر متولیلر اداره‌سینه یاکه رئیس اسمینه ویرلور. ۲۱ یاشی تمام اولمغان شاگردلر ایچون ولیلر صورامقی شرطدر .

۱۰) استیپندیه صورالوب ویرله‌چك کاغدلر ایله برلکده اوشبو حجت نامه (داقومینت)لر اولورغه کرك : ۱) « اوقوب تمام ایتدیکم صوڭ اگر ده متولیلر لازم کورسه‌لر آنلرنڭ تصرفلری آستنده عادتده اوله‌چق وظیفه برابرینه دورت یلدن آز اولماز شرطی ایله علمه مناسب وقف خدمتی قیلورم » دیه یازلمش وعده کاغدی . ۲) اوچیتلسکی اشقولا ایله تجارت مکتبلری ایچون حسینیه‌نڭ رشدی صنفنی تمام ایتدیکی حقنده شهادت نامه . ۳) غیمنازیه ایله ریالنی ایچون حسینیه نڭ ابتدائی صنف درسلرندن امتحان طوتدیغی حقنده شهادت نامه . ٤) ریمسلننی ایله عالی مکتبلر ایچون نه یرده اولسه‌ده ترتیبلی بر دینی ابتدائی مکتب درسلرینی تمام ایتدیکاری حقنده شهادت نامه . ٥) باخصوص عالی مکتبلر ایچون اورتامکتب فنلرینی تمام ایتدیکلرندن شهادت نامه هم آتیستات .

۱۱) استیپندیه آقچه‌لری شاگردلر اوقوب طورمقده اولان مکتبلرنڭ اداره‌لرینه هر یارتی یلده طوغری یبارلوب طورلور . تیوشلی اورنینه تابشرمق شرطی ایله متولیلردن بررسی آلمش آقچه، اورنینه تابشرلمش صانالور .

۱۲) استیپندیه ایله فائده‌لنوچی شاگردلر هر یارتی یلده بر مرتبه ،

اوزلرینڭ اوقولری حقنده نظامه موافق ایدوب تابللرندن نسخه همده اخلاقلری حقنده شهادت نامه آلوب متولیلر ادارەسینه یباروب طوررلر.

١٣) مقبول عذر اولمی طوروب تیوشلی وقتلرنده تابل وشهادت نامه یبارمگان یاکه ٨ نچی مادەده کوسترلمش شـرطلری بوزولغان شاگردلرنڭ استیپندیەلرینی متولیلر توقتاترلر. بوندن باشقه صورتلرده وبرلورگه باشلانمش استیپندیه دوام أیلر.

١٤) استیپندیه صوراوچیلر کوب اولدیغنده اوشبو شاگردلرنڭ حقلری آلده اولور: ١) مدرسـۀ حسینیەده اوقوچیلر. (حسینیەده طوتاشدن بر قش اوقوچیلر حسینیەده اوقوغان حساب ایدلنور واخلاقسزلقلری سببندن چیقارلمش شاگردلر بونڭ ایله فائدەلنه آلماز لر). ٢) حسینیەدن آلمش شهادت نامەلرنده اورتا حساب رقملری یخشیراق اولانلر. ٣) بوکون اوقومقده اولدقلری یاکه اوقوب تمام ایتدیکلری مکتبلردن آلمش تابللرینڭ اورتا حسابلری یخشیراق اولانلر. ٤) آتالری وولیلری وقف اشلرنده خدمت ایدوچیلر وخدمت ایتمشلر. ٥) مکتبلرنڭ یوقاری صنفلرنده اوقوچیلرنڭ حقلری توبانلرگه کوره مقدمدر. مثلا ٧ نچی ایله ٨ نچی صنف غیمنازیەده اوقوچیلر هر جهتدن برابر اولسەلر ٨نچی صنف شاگردی آلور.

١٥) ٨ نچی مادەده اولان شرطلر حقنده اولان همده مدرسـۀ حسینیەدن باشقه غیر رسمی مکتبلر ادارەلری طرفندن وبرلمش شهادت نامەلرنڭ درستلگی برر محکمەنڭ تصدیقی ایله بیلنور. متولیلردن ایکیسی یازو ایله تصدیق ایتسەلر بو هم مقبول اولور.

اوشبو تدبیرلر تجربه ایدوب کورر ایچون وصیت نامەنی اساس اعتبار ایدوب وقتلیغنه اولەچقدر. اوخشامغان یاکه عمل قیلورغه ممکن دگل مادەلر وارلغی معلوم اولسه وصیت نامەگه موافق اولمق شرطی ایله متولیلر طرفندن اوزگرتلور.

III

حج گه یبارمك .

هر یل ایکی شاگرد حج گه یبارلور و هر شاگرد ایچون ١٠٠٠ صومدن ٢٠٠٠ صوم ویرلور .

١٦) حج گه یبارله‌چك شاگردلر حسینیه مدرسه‌سنده اوقوچی یا که اوقومش ، علم واخلاق هم دیندارلق طوغروسنده الڭ یخشیلرندن اولمقلری شرطدر .

١٧) حسینیه مدرسه‌سی شاگردلرینڭ یوقاری صنفلری توبان صنفلره کوره آلده حساب ایدلنور . صوراوچی شاگردلر هر جهتدن بر درجه‌ده اولسه‌لر هیئت معلمین طرفندن ترجیح ایدلمشلری یبارلور .

١٨) حسینیه مدرسه‌سی شاگردلرندن صوراوچی اولماسه ، یا که بر مقبول سببگه کوره متولیلر طرفندن سؤاللری رد اولنسه اول وقت حج گه وارمق حقی باشقه مدرسه شاگردلرینه کوچار . فقط علملرینڭ درجه‌سی معلوم اولسون ایچون مدرسهٔ حسینیه حضورنده امتحان ایدله‌کلری واخلاقلرینڭ گوزل ایدیکی حقنده اوزی اوقومش مدرسه اداره‌سندن شهادتنامه‌سی اولمق شرطدر .

١٩) حج گه واروچی شاگرد ، بوندن مقدم بدل ایله وارمامش ، حقیقی عسکرلك خدمتندن قورتولش کیمسه اولورغه ومتولیلر تعیین ایتمش اورنده ایکی یلدن آز اولماز شرطی ایله علوم عربیه تحصیل ایدوی شرطدر .

٢٠) حج گه واروچی شاگردگه ، پاسپورتنی قولینه طوتوب کالدیکی صوڭ متولیلر پراۋلینیه‌سی طرفندن ١٠٠٠ صومدن ٤٠٠ صومی ویرلور ، اورنلاشوب اوقورغه باشلادیغی صوڭ یعنی اولگی یلده ٣٠٠ صوم و ایکنچی یلده ٣٠٠ صوم یبارلور .

IV

کتاب یازوچیلرغه مکافات.

مدرسه‌لرده اوقولورغه موافق دینی و فنی درس کتابلری هم ده ایسرکلك و باشقه بوزوقلقلردن منع ایدرگه سبب اولوردای اثرلر نشر ایدر ایچون هر یل ۵۰۰ صوم ویرلور.

۲۱) کتابلرغه مکافات ویررگه یاراب یارامادیغی، یارادیغی تقدیرده ویرله‌چك مکافات نه مقدارده اوله‌چغی حقنده هیئت معلمین طرفندن صورالوب، ممکن قدر آنك فکرلری معتبر طوتلور.

۲۲) کتاب و رساله‌لر، یالگز مؤلفلری و مترجملری صورمق لرینه کوره‌گنه تفتیش ایدلنور. شونك ایچون کتاب یازوچیلرنك مفصل آدرسلری اولمقی شرطدر.

اوشبو قاعده‌لرنی دستورالعمل طوته‌ق طوغروسنده اوز طرفندن منع یوق ایدیکنی اورنبورغ دوخاونوی صوبرانیه‌سی ۱۹۰۹ نچی یل ۱ نچی دیکابرده اولان اوکازی ایله متولیلرگه خبر ویرمشدر.

XV

وصیت نامه‌ده مذکور متولیلر.

۱) محمود علی اوغلی حسینوف - احمد باینك اوزینك بر طوغمه انیسی اولوب اورنبورغ شهرنده اوز یورتنده طوره ایدی. ۱۹۱۰ نچی یل آوغوست آینده وفات اولدی.

۲) مهدی یوسف اوغلی دیؤیشف -- اورنبورغ شهرنده مشهور سوداگرلردن ایدی. حاضرنده وفاتدر.

٣) محمود سیف الملوك اوغلی عثمانوف - اورنبورغ شهرنده طورر، سوداگردر.

٤) محمد شاکر محمد صادق اوغلی رامییف - اورنبورغ شهرنده اوز یورتنك همده ویرخورال اویازنده اولان پریسکه‌سنك طورر.

٥) محمد ذاکر محمد صادق اوغلی رامییف - اورنبورغ شهرنده اوز یورتنده همده ویرخورال اویازنده اولان پریسکه‌سنك طورر. ١٩٠٩ نچی یل مای آینده متولیلکدن استعفا قیلدی.

٦) عبدالعلیم عبدالعلام اوغلی دولتشین - اورنبورغ شهرنده ٦ نچی مسجد حضورنده امامدر.

٧) عیسی حمیدالله اوغلی ینیکییف - بلبای اویازدی قارغالی قریه‌سی میرزالرندن اولوب بو کونده دولت دوماسنده اعضادر.

٨) نصرالله کمال بای اوغلی یادکاروف - بخارا تبعه‌سندن اولوب اورنبورغ شهرنده اوز یورتنده طورر ایدی. ١٩٠٨ نچی یلده وفات ایتدی.

٩) نورعلی حسین اوغلی عبیداللین - اورنبورغ شهرنده اوز یورتنده طورر ایدی. ١٩٠٧ نچی یلده وفات ایتدی.

١٠) محمد فاتح غلمان اوغلی کریموف - «وقت» غزته سینك محرری اولوب، اورنبورغ شهرنده اوز یورتنده طورر.

١١) میرزا ذاکر شاه احمد اوغلی خیروف - اورنبورغ شهرنده اوز یورتنده طورر.

١٢) عبدالحمید عبدالغنی اوغلی حسینوف - احمد باینك بر طوغمه قارنداشی عبدالغنی حاجی اوغلی اولوب اورنبورغده اوز یورتنده طورا.

احمد بای طرفندن تعیین ایدلمش اوشبو ١٢ متولیدن دورتی وفات ویری استعفا ایتدی، قالان یدیسی ایسه همیشه متولی اولوب طوررلر. کیموگان متولیلر اورنینه یاڭیلر صایلانمش وعددلری ١٢ گه طولدرلمشدر.

Из фондов Российской государственной библиотеки

خاتمه .

احمد بای وفات أیتدی ایسه‌ده اسمی وفات ایتمادی . انشاء الله هر وقت تیللرده خیر دعـا ایله یاد اولنور ، مجلسلرده سویلانر ، خیراتنڭ تمثال مجسمی قبیلندن اوله‌رق کوزلرگه کورلوب طورلور . یدی یاش ایله یتمش آراسنده اولان مسلمانلرنڭ خاطرلرنده حرمتلو بر اورن آلور .

بزنڭ بو رساله‌مز احمد باینڭ شـخصینه ترجمه اولمقدن زیاده اوز ملتنه یاروم میلیون قدر حسنات قالدرمش آدم ترجمه‌سیدر . بر آدمنڭ شـخصی ترجمه‌سینی یازار ایچون آنڭ کوب احوالینی بیلورگه خصوصا بو زمانده‌غی آدملرنڭ مختلف اشلر حقنده اولان مکتوبلرینی و اوزلرینه یازلمش خطلرنی کوررگه احتیاج وار . وارثلری وقریبلری ایله یاقین مناسبتم اولمادیغندن اوشبو، شخصینه عائد حاللردن خبردار اولورغه موفق اولمادم . بن بونی آندن بوندن ییغشدروب یازدم . قدرتمزدن آنچق شوشی قدر کیلدی . ترجمهٔ حالینی شاید مفصل صورتده یازوچیلر یاکه یازدروچیلرده اولور . یوز بیگلر ایله میراثنی آلمش کیمسه‌لر ویکرمی بیش بیڭ صوم خیراتنی آلمش بزم «اورنبورغ جمعیت خیریه‌سی» هم اوز طرفلرندن بر مکافات ایتمکسزین قالمازلر . «ذکر الفتی عمره الثانی» هم‌ده «تخلید الذکر فی الـکتب عمر لایبلی وهو فی کل یوم جدید» دیمشلردر .

کندیسی ایله معارفه‌م غایت سـطحی ایدی ، هیچ وقت معامله قیلمادم ، برلـکده سفرده یورمادم ، خلق ایله اولان معامله‌سندن خبرم یوق . نه طریق ایله بایلق کسب قیلدیغی خصوصنده شهادت ویررگه حالمدن کلماز . الله تعالی هر بر یاشرون و اشکارنی بیلگوچی و اوزی حکم قیلغوچیدر . «ولا ازکی علی الله احدا» .

رضاء الدین بن فخر الدین

فهرست

٣ سوز باشی
٧ قارغالی شهری
١١ اورنبورغ شهری
١٣ احمد بای عائله‌سی
١٣ احمد بای
١٥ صبیلق وقتی و تربیه‌سی
١٦ کسب و تجارتی
١٩ اقتصادغه رعایتی
٢٢ دیانتی و اخلاقی
٢٤ امید و فکرلری
٢٨ خیراتی
٣١ حسینیه مدرسه‌سی
٣٤ وقف نامه و وصیتلری
٣٦ وصیت نامه‌سی
٤٦ وقفلر و صرف قیلنه‌چق اورنلری
٤٧ ١٢٠ بیك صوم وارداتی
٤٨ استیپندیه‌لر
٤٩ استیپندیه‌لر ویرلمك ترتیبلری
٥١ حج‌گه یبارمك
٥٢ کتاب یازوچیلرغه مکافات
٥٢ وصیت‌نامه‌ده مذکور متولیلر
٥٤ خاتمه
— «وقت» اداره‌سی طرفندن قوشلغان رسملر

Из фондов Российской национальной библиотеки

حقی ٢٥ تین.

Из фондов Российской Национальной библиотеки

H Татар.
4-296.